

Josip Parat

Opisi umjetničkih predmeta u rimskoj epici

Ekfrazza ili opis umjetničkog predmeta standardna je sastavnica antičkih epova. U 33. broju časopisa Latina & Graeca prikazali smo primjere ekfrazze u epovima na grčkom jeziku, počevši od Homera do kasnoantičkog pjesnika Nona. U ovom se radu opisuje razvojni slijed ekfrazze u rimskom epskom pjesništvu. Ograničavamo se na nekoliko primjera prema rimskim spjevovima iz republikanskog, ranocarskog i kasnoantičkog doba. Ocjenjuje se uloga ekfrazze u razvoju rimske epike. Radi lakšeg snalaženja donose se obrađeni ulomci.

Rana rimska epika

Kad je oslobođenik Livije Andronik priredio scensku obradbu grčke drame, bio je to prvi literarni rad na latinskom jeziku. Djelo je javno predstavljeno 240. pr. Kr. i ta se godina obično uzima početkom rimske književnosti. Andronik je napisao i prvi rimski ep, latinski prepjev Homerove *Odiseje*. Njegovi književni suvremenici obrađivali su teme iz rimske povijesti, čime su udareni temelji epskom pjesništvu na latinskom. Među Andronikovim suvremenicima istaknuo se Gnej Nevije (o. 270-201. pr. Kr.). Uz drame, Nevije je sastavio *Punski rat* (*Bellum Punicum*), prvi rimski nacionalni spjev. U njemu je objedinio grčku tradiciju mitološkog epa s temama iz rimske republikanske povijesti. Kasnoantički gramatičari sačuvali su ulomke njegovog epa s nekolicinom mitološko-povijesnih motiva. Tumačeći uzroke Prvog punskog rata, Nevije se na početku epa okrenuo mitskoj prošlosti i opisao zgrade što ih je Trojanac Eneja doživio u Kartagi uoči dolaska u Italiju. Sam rat obradio je tek od trećeg pjevanja, dok je posve zanemario rimsku povijest između mitskih početaka i zbiljskog sukoba s Kartagom. Po uzoru na Homera, Nevije se na jednom mjestu udaljio od narativa i umetnuo opis. To je prva ekfrazza u rimskoj epici:

*Inerant signa expressa, quomodo Titani,
bicipites Gigantes magnique Atlantes
Runcus ac Purpureus filii Terras...
Naev. Pun. I, 7.*

*Bili su tu umjetnički prizori, kako Titani,
Divovi s dva tijela i veliki Atlanti,
Runko i Purpurej, Zemljini sinovi...*

¹ Poput rada iz *Latina & Graeca* 33 (2018), i ovaj članak nastao je na temelju diplomskog rada *Ekfrazza u grčkom i rimskom epskom pjesništvu*. Rad sam napisao pod mentorstvom prof. dr. Marine Bricko i prof. dr. Vlade Rezara i obranio ga 13. studenoga 2014. na Odsjeku za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Uz manja kraćenja i reviziju, ovo su izabrana poglavlja toga rada.

² Tekstovi se donose na jeziku izvornika i u hrvatskom prijevodu. Ondje gdje nije drugačije navedeno prijevod je autorov.

³ Kenney, Clausen 1982, 59.

Budući da se u odlomku opisuje skupina kipova, postavlja se pitanje jesu li to stvarna umjetnička djela. Uspoređujući Nevijeve stihove s jednim odlomkom iz Vitruvijeva priručnika *O graditeljstvu* (VI, 7, 6), njemački filolog H. Fränkel pretpostavio je da bi to mogli biti kipovi sa Zeusova hrama u Akragantu na Siciliji.⁴ Pretpostavku je potkrijepio opisom te građevine iz pera sicilskog povjesničara Diodora (c. 90–30. pr. Kr.). Diodor je zabilježio da su akragantski hram ukrašavali kipovi junaka Trojanskog rata i prizor borbe bogova s gigantima (XIII, 82, 4).⁵ S tim se poklapa činjenica da je Akragant doista bio poprište zbivanja u rimsko-punskom okršaju. Nevije je osobno sudjelovao u ratnim operacijama na Siciliji i mogao je i sâm vidjeti kipove na hramskom zabatu. Ako je pretpostavka točna, pjesnik je u mitološku priču umetnuo opis zbiljske građevine. Time je već u prvome pjevanju *Punskoga rata* nagovijestio ispreplitanje mitološko-povijesnih motiva.

Premda nije otklonio mogućnost da Nevijeovi stihovi opisuju Zeusov hram na Siciliji, E. Fraenkel ponudio je drugačije tumačenje. Oslanjajući se na tradiciju ekfrazе u grčkoj epici, predložio je da prizor borbe divova i bogova umjesto na drevnim građevinama valja tražiti na ratničkim štitovima.⁶ Štitovi su razmjerno čest motiv u grčkoj umjetnosti. Fidija je u doba punog razvoja atičke klasike izradio Atenin kip, prikazavši na njenom štitu borbu bogova i giganata. K tome, opisi štitova zastupljeni su i u grčkoj književnosti, u što je Nevije bio dobro upućen. To razaznajemo iz njegova opisa koji počinje predikatom *inerant*, što odgovara grčkim frazama *ἐν δὲ ἔσαν* ili *ἐν δ' ἦν*. Epski pisci od Homera pa sve do kasne antike rabili su te i slične izraze (*ποίησε* ili *ἐν δ' ἔτθει*) na prijelazima s jednog prizora na drugi (primjerice u opisima Ahilejeva, Heraklova ili Dionizova štita).⁷ Moguće je, dakle, da je Nevije po uzoru na grčke pisce u prvoj rimskoj epskoj ekfrazi prikazao Enejin štit, osobito stoga što je Eneja glavni junak tog dijela epa.

Prva opsežnija i u cijelosti sačuvana rimska pjesnička ekfrazа djelo je pjesnika Katula (sredina I. st. pr. Kr.). To je poduži opis iz epilija *Svadba Peleja i Tetide* (Katul LXIV).⁸ Katulova pjesma o svadbi boginje i smrtnika obuhvaća 408 heksametara. Sama pripovijest vuče korijene iz usmenog pjesništva i prvi put je spomenuta u Homerovoj *Ilijadi* (XXIV, 534–540). Epizoda se prikazivala i na grčkoj slikanoj kerami-

⁴ Fränkel 1935, 59.

⁵ Na tom mjestu stoji: „Τῶν δὲ στοῶν τὸ μέγεθος καὶ τὸ ὕψος ἐξαισίον ἐχουσῶν, ἐν μὲν τῷ πρὸς ἔω μέρει τὴν γιγαντομαχίαν ἐποίησαντο γλυφαῖς καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῷ κάλλει διαφερούσαις, ἐν δὲ τῷ πρὸς δυσμᾶς τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας, ἐν ἧ τῶν ἡρώων ἕκαστον ἰδεῖν ἔστιν οἰκείως τῆς περιστάσεως δεδημιουργημένον.” „Trijemovi su pak izvanredno masivni i visoki. Kipovi osobite veličine i ljepote na istočnoj strani prikazuju borbu bogova i divova, a na zapadnoj pad Troje. Tu se svaki od junaka može vidjeti prikazan u skladu sa svojom ulogom.”

⁶ Fraenkel 1954, 16.

⁷ II. V, 740; XI, 34; XVIII 478–608; *Pseud. Hes.* 146; 156; *Nonn. Dion.* XXV, 389.

⁸ Kao književna forma, epilij je dugo bio nepoznat rimskim pjesnicima. Uveli su ga tek neoterici po uzoru na helenističku pjesničku tradiciju: Cina je sastavio epilij *Zmyrna*, Valerije Katon spjevao je kratki ep *Ditynna*, Kalvo je napisao epilij *Io*, a Cecilije *Magna mater*. Detaljnije v. u Conte 1994, 149.

ci, o čemu svjedoči François-vaza (o. 560. pr. Kr.), zacijelo najpoznatije djelo atičkog slikarstva na vazama. Središnji dio Katulova epilija zauzima dvjestotinjak stihova dug opis Tetidina svadbenog ležaja (*Cat. LXIV, 47–266*):

Pulvinar vero divae geniale locatur
 sedibus in mediis, Indo quod dente politum
 tincta tegit roseo conchyli purpura fuco.
 haec vestis priscis hominum variata figuris
 heroum mira virtutes indicat arte.
 namque fluentisono prospectans litore Diae,
 Thesea cedentem celeri cum classe tuetur
 indomitos in corde gerens Ariadna furores,
 necdum etiam sese quae visit visere credit,
 utpote fallaci quae tum primum excita somno
 desertam in sola miseram se cernat harena,
 immemor at iuvenis fugiens pellit vada remis,
 irrita ventosae linquens promissa procellae.
 quem procul ex alga maestis Minois ocellis,
 saxea ut effigies bacchantis, prospicit, eheu,
 prospicit et magnis curarum fluctuat undis,
 non flavo retinens subtilem vertice mitram,
 non contacta levi velatum pectus amictu,
 non tereti strophio lactentis vincta papillas,
 omnia quae toto delapsa e corpore passim
 ipsius ante pedes fluctus salis alludebant.
 sed neque tum mitrae neque tum fluitantis amictus
 illa vicem curans toto ex te pectore, Theseu,
 toto animo, tota pendebat perdita mente.
 misera, assiduis quam luctibus externavit
 spinosas Erycina serens in pectore curas,
 illa tempestate, ferox quo ex tempore Theseus
 egressus curvis e litoribus Piraei
 attigit iniusti regis Gortynia templa.
 nam perhibent olim crudeli peste coactam
 Androgeoneae poenas exsolvere caedis
 electos iuvenes simul et decus innuptarum
 Cecropiam solitam esse dapem dare Minotauro.
 quis angusta malis cum moenia vexarentur,
 ipse suum Theseus pro caris corpus Athenis
 proicere optavit potius quam talia Cretam
 funera Cecropiae nec funera portarentur.
 atque ita nave levi nitens ac lenibus auris
 magnanimum ad Minoa venit sedesque superbas.
 hunc simul ac cupido conspexit lumine virgo
 regia, quam suavis exspirans castus odores

*Usred dvora je smješten boginjini svadbeni ležaj,
 okičen indijskom slonovom kosti, tkanjem pokriven
 grimiznim, obojen crvenom bojom iz školjki.
 Na tom šarenom pokrovu likovi drevnih su ljudi
 i junaštva heroja utkana divnom vještinom.
 Dok Arijadna s prešumne obale otoka Dije
 poglede baca, dok gleda Tezeja kako na lađi
 brzoj bježi, u duši joj gnjev nesavladivi raste,
 mada još ne vjeruje da vidi ono što vidi,
 jer se tek tada iz sna varljivog prenula ona,
 otkrila tek je da jadna je sama na pustome sprudu.
 Mladić ne misli na nju i po moru veslima bježi:
 isprazna obećanja je predao olujnom vjetru.
 Stoji sred algi Minoja kći pa ga okom tužnim,
 poput kamena kipa bakantice, promatra, jao,
 promatra dok je preplavljuje more preteških briga;
 nema više na plavoj joj kosi poveza nježna,
 nema ni lakog ogrtača što zakriva prsa,
 nema ni grudnjaka finog što obvija mliječne joj dojke;
 sve što je popadalo u neredu s njezina tijela
 postade do nogu njenih igračkog valova morskih.
 Ali nije za povez se brinula ni za ogrtač,
 već su joj upravljani k tebi, Tezeju, bili
 i srce cijelo i duša cijela i um joj, sav mahnit.
 Bijednice, izludi Venera tebe tugovanjem dugim,
 srce ti napuči brigom trnovitom onoga dana
 kada je srčani Tezej, napustivši pirejske luke
 obalu razvedenu, u kraljevske stigao dvore
 onoga nepravednoga gortinskoga vladara.
 Naime, kažu da nekoć je, natjeran okrutnom kugom,
 Kekropov grad Minotauru davao stalno za gozbu
 odabrane mladiće i najljepše djevice uz njih,
 da bi ispaštao krivnju Androgejeva ubojstva.
 Pošast je ta uništavala nevelik grad, pa je Tezej
 stoga odlučio dati svoj život za dragu Atenu
 radije nego da zavičaj Kekropov šalje na Kretu
 na dar mrtvace koji još nisu pravi mrtvaci.
 Tako na lakoj lađi, nošen povoljnim vjetrom,
 stiže k velikom Minoju, k njegovu sjedištu gordom.
 Odmah privuče žudne poglede kraljeve kćeri,
 koja je rasla u zagrljaju majčinu nježnom,*

lectulus in molli complexu matris alebat,
 quales Eurotae praecingunt flumina myrtus
 aurave distinctos educit verna colores,
 non prius ex illo flagrantia declinavit
 lumina, quam cuncto concepit corpore flammam
 funditus atque imis exarsit tota medullis.
 heu misere exagitans immitti corde furores
 sancte puer, curis hominum qui gaudia misces,
 quaeque regis Golgos quaeque Idalium frondosum,
 qualibus incensam iactastis mente puellam
 fluctibus, in flavo saepe hospite suspirantem!
 quantos illa tulit languenti corde timores!
 quanto saepe magis fulgore expalluit auri,
 cum saevum cupiens contra contendere monstrum
 aut mortem appeteret Theseus aut praemia laudis!
 non ingrata tamen frustra munuscula divis
 promittens tacito succipit vota labello.
 nam velut in summo quatientem brachia Tauro
 quercum aut conigeram sudanti cortice pinum
 indomitus turbo contorquens flamine robur,
 eruit (illa procul radicitus exturbata
 prona cadit, late quaevis cumque obuia frangens,) sic domito saevum prostravit corpore Theseus
 nequiquam vanis iactantem cornua ventis.
 inde pedem sospes multa cum laude reflexit
 errabunda regens tenui vestigia filo,
 ne labyrinthis e flexibus egredientem
 tecti frustraretur inobservabilis error.
 sed quid ego a primo digressus carmine plura
 commemorem, ut linquens genitoris filia vultum,
 ut consanguineae complexum, ut denique matris,
 quae misera in gnata deperdita laeta
 omnibus his Thesei dulcem praeoptarit amorem:
 aut ut vecta rati spumosa ad litora Diae
 aut ut eam devinctam lumina somno
 liquerit immemori discedens pectore coniunx?
 saepe illam perhibent ardenti corde furentem
 clarisonas imo fuisse e pectore voces,
 ac tum praeruptos tristem conscendere montes,
 unde aciem pelagi vastos protenderet aestus,
 tum tremuli salis adversas procurrere in undas
 mollia nudatae tollentem tegmina surae,
 atque haec extremis maestam dixisse querellis,
 frigidulos udo singultus ore cientem:
 'sicine me patriis avectam, perfide, ab aris

*u svom krevetu malom i čistom, mirisa punom,
 poput mirte što niče hranjena vodom Eurote
 ili poput raznobojna cvijeća na proljetnom dašku;
 nije s njega skrenula prije svoj plameni pogled
 nego što oganj joj zahvati sasvim čitavo tijelo,
 prije nego što ona se uspali cijelom nutrinom.
 Jao, dječaće sveti okrutna srca, na ludost
 podstrekaču, što miješaš ljudima s radošću brige,
 i ti, vladarice Golga, Idalija zelenih šuma,
 kakvom olujom ste potresli vatrene djevojke srce,
 kad je toliko čeznula za tim plavokosim strancem!
 A koliko je podnijela straha u klonuloj duši!
 I koliko je puta problijedjela više od zlata
 dok je Tezej, u želji da bijesno čudovište svlada,
 kretao ili u smrt ili u pobjedu slavnu!
 Ipak, draga je bogovima i nije uzalud
 njima obećala darove, šutke izrekla želju.
 Naime, kao što bijesni vior Tauru na vrhu
 savija hrast čije grane se tresu, savija jelu
 smolaste kore, šišarki punu, i čupa im deblo
 (ono s korijenom istrgnuto pada daleko,
 ukoso, na sve strane zapreke pred sobom lomi),
 tako je Tezej svladao neman i prostro po zemlji
 dok je uzalud mahala rogom kroz ništavan vjetar.
 Odande zdrav se i čitav pobjedonosno vrati
 korakom nesigurnim tanki prateći konac,
 da ga, dok iz labirinta izlazi, ne bi na putu
 vijuga punom obmanula gradnje skrovita varka.
 Zašto da još se udaljujem od prve zamisli pjesme
 dugačkom pričom kako je kći napustila oca,
 zagrljaj vlastite sestre, napokon zagrljaj majke
 kojoj je, bijednoj i propaloj, bila jedina radost,
 jer je voljela više prema Tezeju ljubav;
 ili kako je do pjenovitih obala Dije
 došla na lađi, kako je san joj pao na oči,
 pa ju je muž bez srca napustio, bježeći morem?
 Kažu da ona je često s bijesom u plamenu srcu
 iz dna dubokog duše riječi sipala jasne;
 čas se opet penjala tužna uz planine strme
 odakle pruža se pogled na burno i golemo more,
 čas je trčala prema valovitoj pučini strašnoj
 dižući iznad koljena laganu odjeću svoju;
 evo što žalosna reče u svojoj tužaljci zadnjoj
 dok su joj ledeni jecaji suzama vlažili lice:
 »Zar me od očinskih, nevjero, odvede zato oltara*

perfade, deserto liquisti in litore, Theseu?
 sicine discedens neglecto numine divum,
 immemor a! devota domum periuria portas?
 nullane res potuit crudelis flectere mentis
 consilium? tibi nulla fuit clementia praesto,
 immite ut nostri vellet miserescere pectus?
 at non haec quondam blanda promissa dedisti
 voce mihi, non haec miserae sperare iubebas,
 sed conubia laeta, sed optatos hymenaeos,
 quae cuncta aereii discerpunt irrita venti.
 nunc iam nulla viro iuranti femina credat,
 nulla viri speret sermones esse fideles;
 quis dum aliquid cupiens animus praegestit apisci,
 nil metuunt iurare, nihil promittere parcunt:
 sed simul ac cupidae mentis satiata libido est,
 dicta nihil metuere, nihil periuria curant.
 certe ego te in medio versantem turbine leti
 eripui, et potius germanum amittere crevi,
 quam tibi fallaci supremo in tempore dessem.
 pro quo dilaceranda feris dabor alitibusque
 praeda, neque iniacta tumulabor mortua terra.
 quanam te genuit sola sub rupe laena,
 quod mare conceptum spumantibus expuit undis,
 quae Syrtis, quae Scylla rapax, quae vasta Carybdis,
 talia qui reddis pro dulci praemia vita?
 si tibi non cordi fuerant conubia nostra,
 saeva quod horrebas prisca praecepta parentis,
 attamen in vestras potuisti ducere sedes,
 quae tibi iucundo famularer serva labore,
 candida permulcens liquidis vestigia lymphis,
 purpureave tuum consternens veste cubile.
 sed quid ego ignaris nequiquam conquerar auris,
 externata malo, quae nullis sensibus auctae
 nec missas audire queunt nec reddere voces?
 ille autem prope iam mediis versatur in undis,
 nec quisquam apparet vacua mortalis in alga.
 sic nimis insultans extremo tempore saeva
 fors etiam nostris invidit questibus auris.
 Iuppiter omnipotens, utinam ne tempore primo
 Gnosia Cecropiae tetigissent litora puppes,
 indomito nec dira ferens stipendia tauro
 perfidus in Cretam religasset navita funem,
 nec malus hic celans dulci crudelia forma
 consilia in nostris requiesset sedibus hospes!
 nam quo me referam? quali spe perdita nitor?

*da me, nevjerni Tezeju, ostaviš na pustom žalu?
 Zar se na bijegu kući ne plašiš volje božanske,
 noseći, nezahvalniče, teret svog krivokletstva?
 Nije li ništa moglo izmijeniti okrutne tvoje
 namjere? Nije u tebe ništa milosrđa bilo
 da se tvoje bezdušno srce smiluje meni?
 Nije to ono što nekoć si meni zamannim glasom
 obećavao bijednoj varajući me nadom,
 ne, nego radostan brak i željeni obred vjenčanja;
 sad su to isprazne riječi što ih vjetar raznosi zrakom.
 Neka se ne uzda nijedna žena u zakletve muške,
 neka se ne nada muškoj nijedna iskrenoj riječi;
 dok muškarcima duša žudi da postignu nešto,
 nije ih prisega strah, ne štede tad obećanja:
 ali čim zadovolje svoje požudno srce,
 ne pamte zadane riječi, olako zakletve krše.
 Ja sam te doista izvukla sama iz vrtloga smrti,
 radije ja sam odlučila tada da izgubim brata
 nego da tebi ne pomognem, lašcu, u odsudnom trenu.
 Zbog toga postat ću pticama plijen i zvijerima gozba,
 nitko me neće mrtvu grudom zasuti zemlje.
 Kakva te lavica rodila podno samotne hridi,
 kakvo te začelo more, izbacilo s pjenastim valom,
 kakva Sirta, grabljiva Scila, pusta Haribda,
 da me tako nagrađuješ jer sam ti spasila život?
 Ako si u srcu bio protiv našega braka
 jer si se bojao strašnih naredbi staroga oca,
 ipak si mogao odvesti mene u vaše dvore,
 jer bih ti rado služila poput robinje kakve,
 prala bih nježno prozirnom vodom bijele ti noge
 ili bih postelju tvoju prekrivala grimiznim tkanjem.
 Zašto se, izvan sebe od nesreće, uzalud žalim
 vjetru koji ni za što ne zna, bez osjećaja,
 koji ne može čuti niti uzvratiti riječi?
 Tezej je već daleko, već hvata debelo more,
 ovdje nikoga nema među algama pustim.
 Tako na kraju mi odveć podrugljiva, kruta Sudbina
 krati čak i to da netko moju tužaljku čuje.
 Svemoćni Jupiter, kamo li sreće da najprije nisu
 kekropske lađe nikad dotakle obale Knosa,
 nikad da nije s dankom u krvi za divljega bika
 prijevarni mornar zavezao brodsko uže na Kreti,
 nikad da nije taj pokvarenjak, što okrutni naum
 krio je privlačnim likom, ugošćen u kući našoj!
 Kamo da krenem? U kakvu da nadu se, propala, uzdam?*

Idaeosne petam montes? at gurgite lato
discernens ponti truculentum dividit aequor.
an patris auxilium sperem? quemne ipsa reliqui
respersum iuvenem fraterna caede secuta?
coniugis an fido consoler memet amore?
quine fugit lentos incuruans gurgite remos?
praeterea nullo colitur sola insula tecto,
nec patet egressus pelagi cingentibus undis.
nulla fugae ratio, nulla spes: omnia muta,
omnia sunt deserta, ostentant omnia letum.
non tamen ante mihi languescunt lumina morte,
nec prius a fesso secedent corpore sensus,
quam iustam a divis exposcam prodita multam
caelestumque fidem postrema comprecper hora.
quare facta virum multantes vindice poena
Eumenides, quibus anguino redimita capillo
frons expirantis praeportat pectoris iras,
huc huc adventate, meas audite querellas,
quas ego, vae misera, extremis proferre medullis
cogor inops, ardens, amenti caeca furore.
quae quoniam verae nascuntur pectore ab imo,
vos nolite pati nostrum vanescere luctum,
sed quali solam Theseus me mente reliquit,
tali mente, deae, funestet seque suosque.’
has postquam maesto profudit pectore voces,
supplicium saevis ecens anxia factis,
annuit invicto caelestum numine rector;
quo motu tellus atque horrida contremuerunt
aequora concussitque micantia sidera mundus.
ipse autem caeca mentem caligine Theseus
consitus oblito dimisit pectore cuncta,
quae mandata prius constanti mente tenebat,
dulcia nec maesto sustollens signa parenti
sospitem Erechtheum se ostendit visere portum.
namque ferunt olim, classi cum moenia divae
linquentem gnatum ventis concrederet Aegeus,
talia complexum iuveni mandata dedisse:
’gnate mihi longa iucundior unice vita,
gnate, ego quem in dubios cogor dimittere casus,
reddite in extrema nuper mihi fine senectae,
quandoquidem fortuna mea ac tua feruida virtus
eripit invito mihi te, cui languida nondum
lumina sunt gnati cara saturata figura,
non ego te gaudens laetanti pectore mittam,
nec te ferre sinam fortunae signa secundae,

*Zar da idem na idska brda? Ah, širok me ponor
dijeli od njih, odvaja pučina bijesnoga mora.
Zar će mi otac pomoći? Njega napustih ja sama
radi mladića što okalja ruke ubojstvom mog brata.
Da li da utjehu tražim u vjernoj ljubavi muža?
U bijeg se dao, dok se vitka svijaju vesla!
Uz to na obali zaklona nema taj samotni otok,
nema na valove morske uokrug izlaza nigdje,
nema načina za bijeg, nema nade; sve štiti,
sve je pusto, i sve mi smrt predskazuje ovdje.
Ipak, neće mi prije smrt zaklopiti oči,
niti će misao umorno tijelo napustiti prije
no što od bogova zatražim, izdana, pravednu kaznu
i u posljednjem času zamolim zaštitu neba.
Stog, Eumenide, vi koje kaznom svetite zločin
muškaraca i koje, s kosom od zmijske na čelu,
zračite gnjevom što vam iz grudi izbija s dahom,
dođite, dođite ovamo, čujte tužaljke moje,
jer ih u mukama, jao, čupam iz srži svog bića,
bijedna, uboga, ljuta, slijepa od ludoga bijesa.
Budući da se istina rađa iz dna mog srca,
ne dopustite stoga da uzaludno se tužim,
nego dajte da Tezej, kako me ostavi samu,
načinom istim unesreći, boginje, sebe i svoje!«
Tek što je ove iz srca tužnog izvila riječi
tražeći, zdvojna, tešku kaznu za okrutna djela,
namigne vladar joj bogova nesavladivim migom:
od tog pokreta zadržću zemlja i strahotno more,
nebeski pokrov svjetlucavim zvijezdama uz to potrese.
Samom Tezeju um tad slijepa obviije tama,
njemu iz zaboravljiva srca nestane svega,
svih onih naloga koje je dotada pamtio stalno:
povoljni znak za tužnog zaboravi dignuti oca
da svoj najavi povratak sretan u atensku luku.
Kažu da nekoć je Egej, kad je prepuštao sina
vjetru da ga iz grada boginje lađom odnese,
nalog ovakav mladiću uz zagrljaj posljednji dao:
»Sine moj jedini, koji si draži mi od sveg života,
sine kojega prisilno šaljem na opasan pothvat,
tek što mi duboku starost usreći povratkom svojim,
kad te već moja sudbina i tvoja žestoka hrabrost
grabe meni uprkos – iako umorne oči
još mi se nisu nasitile tvog dragoga lika –
neću te pustiti s radošću u srcu niti s veseljem,
neću ti dati da sa sobom povoljne znakove nosiš,*

sed primum multas expromam mente querellas,
 canitiem terra atque infuso puluere foedans,
 inde infecta vago suspendam lintea malo,
 nostros ut luctus nostraeque incendia mentis
 carbasus obscurata dicet ferrugine Hibera.
 quod tibi si sancti concesserit incola Itoni,
 quae nostrum genus ac sedes defendere Erecthei
 annuit, ut tauri respergas sanguine dextram,
 tum vero facito ut memori tibi condita corde
 haec vigeant mandata, nec ulla oblitteret aetas;
 ut simul ac nostros invisent lumina collis,
 funestam antennae deponant undique vestem,
 candidaque intorti sustollant vela rudentes,
 quam primum cernens ut laeta gaudia mente
 agnoscam, cum te reducem aetas prospera sistet.⁷
 haec mandata prius constanti mente tenentem
 Thesea ceu pulsae ventorum flamine nubes
 aereum nivei montis liquere cacumen.
 at pater, ut summa prospectum ex arce petebat,
 anxia in assiduus absumens lumina fletus,
 cum primum infecti conspexit lintea veli,
 praecipitem sese scopulorum e vertice icit,
 amissum credens immiti Thesea fato.
 sic funesta domus ingressus tecta paterna
 morte ferox Theseus, qualem Minoidi luctum
 obtulerat mente immemori, talem ipse recepit.
 quae tum prospectans cedentem maesta carinam
 multiplices animo voluebat saucia curas.
 at parte ex alia florens volitabat Iacchus
 cum thiaso Satyrorum et Nysigenis Silenis,
 te quaerens, Ariadna, tuoque incensus amore.

quae tum alacres passim lymphata mente furebant
 euhoie bacchantes, euhoie capita inflectentes.
 harum pars tecta quatiebant cuspide thyrsos,
 pars e divolso iactabant membra iuvenco,
 pars sese tortis serpentibus incingebant,
 pars obscura cavis celebrabant orgia cistis,
 orgia quae frustra cupiunt audire profani;
 plangebant aliae proceris tympana palmis,
 aut tereti tenuis tinnitus aere ciebant;
 multus raucisonos efflabant cornua bombos
 barbaraque horribili stridebat tibia cantu.
 talibus amplifrice vestis decorata figuris
 pulvinar complexa suo velabat amictu.
 Cat. LXIV, 47–266.

nego ću najprije izreći tužaljke mnoge iz duše,
 uz to ću posuti zemljom i pepelom sjedine svoje,
 zatim ću staviti jedra u boji na katarke lađe
 kako bi platno zatamnjeno iberskom rđom
 moju objavilo bol i plamene brige u duši.
 Ali ako Atena, stanovnica Itona svetog,
 koja milostivo štiti naš rod i Erehteja zemlju,
 dade da desnicu poprkaš krvlju onoga bika,
 tada doista pazi da zapamtiš naloge ove,
 neka duboko ti žive u srcu za sva vremena:
 čim ti oko ponovo ugleda naše brežuljke,
 neka jarboli žalobnu odjeću posvuda skinu,
 konopi neka pleteni bijela podignu jedra,
 da bih radostan, čim ih opazim, vesele vijesti
 saznao, kad tvog povratka nastupi sretan trenutak.«
 Ovi su nalozi, što ih je Tezej pamtio nekad
 stalno, nestali sada poput oblaka s vrha
 snježnoga brda kad ih odagna žestoki vjetar.
 Dok mu je otac poglede bacao s visoke kule
 i uništavao plačući stalno oči tjeskobom,
 čim je spazio vjetrom naduto platno jedara,
 bacio naglo se s najvišeg vrha kamene hridi
 misleći da mu je Tezeja otela kruta sudbina.
 Tako, kad srčani Tezej uđe u očevom smrću
 rastužen dom, tad bol on osjeti istu duboku
 kakvu je bezdušan nanio Minojevoj kćeri.
 Ona međutim je gledala tužno sve dalju joj lađu,
 prevrtala je bezbrojne brige u ranjenoj duši.
 Ali s druge je strane dojurio Jakhu u cvijeću
 s pratnjom svojom Satira i Silena iz Nise;
 tebe je tražio, Arijadno, u ljubavnom žaru.

.....
 One su ludovale, vatrene, mahnita duha
 vičući »Iju, iju!« i snažno tresući glavom.
 Jedne su mahale tirsom s krunom od lišća na vrhu,
 druge su vitlale udove raskomadana junca,
 isprepletenim su zmijama struk opasivale treće,
 četvrti, noseći škrinjice, slavljahu orgije mračne
 koje neupućeni spoznati uzalud žele;
 neke su udarale u bubnjić pruženom rukom
 ili su prodoran vabile zvek iz cimbal obliih;
 mnoge su duvale u rog s muklim, dubokim zvukom,
 dok je barbarska frula neobičnim ciktala glasom.
 Takvi su divni likovi krasili bogati pokrov
 čijim je naborom bračni bio ogrnut ležaj.
 Preveo D. Škiljan

Pošto je u prvih pedesetak stihova epilija opjevao ljubav Peleja i Tetide, Katul se udaljio od teme i opisao Arijadninu sudbinu nakon Tezejeva odlaska. Dva mitska para povezuje opis Tetidina svadbenog ležaja: umjetnička ruka na njemu je izvezla scene iz legende o Tezeju i Arijadni (47–266). Pripovijest o tome kako je atenski junak Tezej ostavio Minosovu kćer na otoku Naksu često se obrađivala u antičkoj književnosti: Ovidije ju je, primjerice, uzeo kao model za zbirku poslanica *Heroidae*. Opsežna i složena, Katulova ekfrazna obuhvaća nekoliko prizora: Arijadna promatra more (53–67), Tezej priprema pohod na Kretu (68–75), susret Tezeja i Arijadne na Kreti (76–115), Arijadna tuguje na Naksu (116–131), Arijadna proklinje Tezeja (132–201), smrt Tezejeva oca Egeja (202–248), dioniski prizori na pokrivaču Tetidina ležaja (249–266).

U epiliju zamršene kompozicije pjesnik reda prizore ne obazirući se pritom na točan kronološki slijed: čas opisuje Arijadnino trenutno stanje, čas je vraća u sretniju prošlost. Da bi se snašao u rasporedu građe, čitatelj mora poznavati mitološku priču. Kao *poeta doctus* i baštinik helenističkog epilija, Katul je računao s obrazovanim čitateljima. Stoga, na primjer, ne spominje poimence Minotaura, već Arijadni stavlja u usta riječi *et potius germanum amittere crevi* (150), iz čega čitatelj mora zaključiti da djevojka i dalje gaji sestrinske osjećaje prema Minotauru. Kad misli na Atenu, koristi se perifrazom *sancti incola Itoni* (228), podrazumijevajući da je čitatelju poznat beotski gradić i tamošnje božičino svetište. Učeni stihovi ipak navode na pitanje što veže priču o Tezeju i Arijadni i pripovijest o Peleju i Tetidi. Neki autori smatraju da ih povezuje bog Bakho koji se javlja na kraju ekfrazе.⁹ Bog vina jednako ljubi Arijadnu (*te quaerens, Ariadna, tuoque incensus amore*, 253) kao Pelej Tetidu (*tum Thetidis Peleus incensus fertur amore*, 19). S druge strane, moguće je i da povezujući Tetidu s Arijadnom autor zapravo uspoređuje staro i novo doba. Tetidina i Pelejeva bračna sreća predstavljala bi mitsko zlatno doba kada se cijnila rimska *fides*. To doba oprečno je pjesnikovu vremenu građanskih ratova na koje aludira Tezejevo vjerolomstvo. Da je na djelu usporedba starog i novog doba, svjedoče i stihovi koji neposredno prethode ekfrazi (38–42). Prizivajući ljepotu i sklad zlatnog doba, Katul kao da crpi pjesničko nadahnuće iz Hesiodova epa. Drevni je pjesnik, kako znamo, prvi u grčkoj književnosti uveo opreku između sretne prošlosti i tegobne sadašnjosti. Napokon, epilij možemo tumačiti u svjetlu Katulova opusa, napose u odnosu na njegove ljubavne pjesme.¹⁰ Ogorčen i nemoćan da se nosi s ljubavnim patnjama u vezi s Lezbijom, Katul rabi lik tužne Arijadne i ustvari progovara o vlastitom iskustvu.

Raščlamba ove ekfrazе pokazuje da je Katula osobito zanimalo motiv motrenja.¹¹ Opisujući prvi susret s Tezejom na Kreti, pjesnik podsjeća na Arijadnin pogled (*cu-*

⁹ Williams 1968, 228.

¹⁰ Fitzgerald 1999, 143.

¹¹ *Ibid, passim*; Elsner 2007, 21–25.

pido conspexit lumine, 86). Arijadna također tugaljivo motri Tezeja dok je ostavlja na Naksu (52–53), ne vjerujući vlastitim očima (55). Priča o kretskim zgodama Tezeja i Arijadne time razbija okvire opisivanja te i sama postaje narativ. Slike što ih djevojka priziva u sjećanje gledajući more (52–53, 61–62, 127, 249–250) pripremaju teren za govor (132–201) u kojem proklinje junaka i priziva mu nesreću. I posljednji stihovi ekfrazne uklapaju se u motiv promatranja (251–266). Obuzet ljubavnim žarom, Bakho juri u pratnji satira i traži Arijadnu (*te quaerens, Ariadna, tuoque incensus amore*, 253). Katulovi likovi koji ganutljivo motre svijet dali su povoda kasnijem pjesništvu za slične usporedbe. Propercije, na primjer, početkom trećeg desetljeća 1. st. pr. Kr. uspoređuje Cintiju s Arijadnom koja napuštena leži na obali (*Qualis Thesea iacuit cedente carina / languida desertis Cnosia litoribus*; I, 3, 1–2).

Vergilijevi i Ovidijevi epski opisi

Spjevana u dvanaest pjevanja i otprilike deset tisuća heksametara, Vergilijeva *Eneida* najpoznatiji je ep rimske književnosti. Ep obuhvaća osam opisa umjetničkih predmeta: zidne slikarije u Junoninu hramu u Kartagi (I, 453–493), Didonino srebrno posuđe (I, 640–642), ogrtač s Ganimedovim likom (V, 250–257), hramska vrata u Kumi (VI, 20–33), kipovi predaka kralja Latina (VII, 177–191), Turnov štit (VII, 789–792), Enejin štit (VIII, 626–728) i Palantov remen (X, 495–505).¹²

Pristavši uz afričku obalu, glavni junak otiđe u posjet tamošnjoj kraljici Didoni. Za mjesto susreta određen je Junonin hram čija je gradnja upravo bila uznapredovala. Čekajući kraljicu, Eneja zastane pred divno oslikanim prizorima:

Namque sub ingenti lustrat dum singula templo,
 reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
 artificumque manus inter se operumque labore
 miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
 bellaque iam fama totum volgata per orbem,
 Atridas, Priamumque, et saevum ambobus Achillem.
 Constitit, et lacrimans, 'Quis iam locus' inquit 'Achate,
 quae regio in terris nostri non plena laboris?
 En Priamus! Sunt hic etiam sua praemia laudi;
 sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.
 Solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.'
 Sic ait, atque animum pictura pascit inani,
 multa gemens, largoque umectat flumine voltum.
 Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
 hac fugerent Graii, premeret Troiana iuventus,
 hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.

*Jer u golemom hramu pregledajući sve pojedincê,
 Čekajući kraljicu pa se u sebi bogatstvu grada,
 Umjetnikâ vještini i poslima mučnijem čudeć
 Ugleda naslikane po redu ratove, bitke
 Ilijske, kojim se slava po svemu već rasu svijetu, Prijama
 i dva Atrida i na njih gnjevna Ahila.
 Stade i plaćući reče: »O Achate, gdje je na zemlji
 Kraj taj il' mjesto, gdje nije sve puno bojeva naših?
 Evo Prijama! Plaća i ovdje slavi se znade,
 Ima nesreći suza i šđđacâ dirnutih njome!
 Ne boj se; tâ će slava donesti dobra ti nešto.«
 Tako veli i dūšu naslađuje slikama mrtvim
 Jecajući mnogo i lica orošujući potokom suza.
 Gleda: ubojni Grci ovūdâ okolo Troje
 Bježe, a zâ njima tu se natiskuje pergamska momčad;
 Frigijci bježe onūdâ, a perjanik goni ih Ahil.*

¹² U literaturi se obično spominje šest Vergilijevih ekfrazna. Usp. Putnam 1995, 419; Putnam 1998, 243.

Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
 adgnoscat lacrimans, primo quae prodita somno
 Tydides multa vastabat caede cruentus,
 ardentisque avertit equos in castra, prius quam
 pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
 Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
 infelix puer atque impar congressus Achilli,
 fertur equis, curruque haeret resupinus inani,
 lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur
 per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
 Interea ad templum non aequae Palladis ibant
 crinibus Iliades passis peplumque ferebant,
 suppliciter tristes et tunsae pectora palmis;
 diva solo fixos oculos aversa tenebat.
 Ter circum Iliacos raptaverat Hectors muros,
 exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
 Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
 ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
 tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
 Se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis,
 Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
 Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
 Penthesilea furens, mediisque in milibus ardet,
 aurea subnectens exsertae cingula mammae,
 bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
 Verg. A. I, 453–493.

*I ne dalèko Resov od platna snježnog čador
 Plačuci pozna, čador, što san ga prvi je izdo,
 Te sin Tidejev krvav veoma kolje po njemu,
 I sad vatrene konje u òkò odvodi grčki,
 Prije no piše iz Ksànta i Trojanske grizoše trave.
 Momčić nesretni Troil s Ahilom se nejednak pobi
 I s druge strane sad bježi bez štita, konji ga nose,
 Bez upravljača su kola, on iz njih nauznak visi,
 Uzde drži još ipak, po zemlji mu vrat se i kosa
 Vuče, a okrenuto po prahu koplje crtàrà.
 U to rasute kose i peplos noseći idu
 Trojanske žene u hram sad Palade boginje kivne,
 Skrušene sve su i tužne i tuku rukama prsi,
 Boginja odvraća lice i obara u zemlju oči.
 Oko Ilijskih triput zidòvâ povlači Ahil
 Hektora pa mu mrtvo sad za zlato prodaje t'jelo.
 Strašan Eneji jecaj iz grudi prodire iz dna
 Gledajuć kola, plijen i mrtvo prijàšina t'jelo,
 Gledajuć Prijama, kako bez oružja ruke sad pruža.
 U vrevi pozna i sebe Eneja među gospodom
 Ahivskom, istočnu vojsku i oružje Memnona crnog.
 S polumjesečnim štitma Amàzòнке idu, a vodi
 B'jesna ih Pentèsilèja med hiljadom vatreno jureć,
 Zlatni junakinja pàs je privezala pod dojkom golom
 Te se djevojka biti usuđuje bojak sa ljudma.
 Preveo T. Maretić*

U ekfrazi se izdvaja nekoliko prizora: Grci se povlače iz boja, Trojanci bježe pred srditim Ahilejem, Rezova i Troilova smrt, žene mole u Ateninu hramu, Prijam preuzima Hektorovo tijelo, Eneja prepoznaje samog sebe. Iz ovakva slijeda prizora proizlazi dvostruka suprotnost. U prvoj opreci stoje skupne ratne scene i pojedinačne borbe. Drugu suprotnost tvore ratne i mirnodopske scene (npr. žene u molitvi boginji Ateni). Osim Troilove smrti, svi prizori posvjedočeni su u *Ilijadi* i u kikličkim epovima.¹³ Osobitost Vergilijeve ekfrazе leži u tome što epski pjesnik uvodi Eneju kao vodiča kroz hram, te time omogućuje čitatelju da gotovo vidi Junonin hram Enejinim očima. Eneja zanosno promatra i tumači čitatelju uloge likova, naglašavajući da su njegovi protagonisti vrijedni besmrtnе slave. Pjesnik se time udaljava od homerske ekfrazе koja u pravilu opisuje predmete u trenutku njihove izrade.

Vergilijeva ekfrazа zanimljiva je i u kompozicijskom smislu. Pjesnik najprije sažeto prikazuje oslikane scene (456–458), da bi potom donio Enejinu reakciju na svaki

¹³ Troilo se, doduše, spominje u *Ilijadi*. Prijam se naime jednom prilikom žali da mu Ares nije poštedio ni jednog od trojice sinova: ni Mestora, ni Troila, ni Hektora. (*Il*, XXIV, 257)

prizor. Predstavljajući sukobljene strane, Vergilije rabi hijazam (Grci – Trojanci, Trojanci – Grci), a potom, prikazujući Enejin doživljaj prizora, upotrebljava asonancu i aliteraciju (*instaret curru cristatus Achilles*, 468). Simetrično oblikovana, treća slika sadrži tzv. srebrni stih koji upućuje na Diomedovu slavu (*Tydidēs multa vastabat caede cruentus*, 471). Stihovi s prizorom Troilove smrti (474–478) obilježeni su kontrastom mirovanja i kretanja: spominju se konji, kočija, uzde, kosa, tijelo nauznak položeno te koplje u prašini. Scena sa ženama u Ateninu svetištu (479–482) osobita je jer se na krajevima stihova nalaze glagoli u imperfektu (*ibant, ferebant, tenebat*). Time se postiže ujednačen ritam i naglašava trenutak ulaska u božičin dom. Šesti prizor s Prijamom i Hektorovim tijelom (483–487) unutrašnjim rasporedom nalikuje drugom prizoru: i ovdje je u središtu stih (485) koji stoji između simetričnih sintagmi (*exanimus corpus*, 484; *ipsum corpus*, 486). Motreći Hektorovo unakaženo truplo, Eneja jedva suspreže suze. Dirljivim opisom junakova susreta sa slikom, epskom pjesniku spretno polazi za rukom da i čitatelj postane gledatelj. U posljednjim dvjema scenama Eneja na freskama prepoznaje Penteseleju i sama sebe. Tražimo li paralele Enejinom doživljaju prizora s Junonina hrama, valjalo bi opet krenuti od Homera: u osmom pjevanju *Odiseje* slijepi Demodok na sličan način pjesmom podsjeća Odiseja i Feačane na Trojanski rat. I Odiseju naviru tužna sjećanja, no za razliku od Eneje, nije ni osamljen ni zbunjen onim što čuje.¹⁴

Zanimljiv je i Vergilijev opis plašta s prizorima iz mita o Ganimeđu (V, 250–257). Pobijedivši u natjecanju s lađama, Enejin drug Kloant prima nagradu:

Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
purpura maeandro duplici Meliboea cucurrit,
intextusque puer frondosa regius Ida
velocis iaculo cervos cursuque fatigat
acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis;
longaevi palmas nequiquam ad sidera tendunt
custodes, saevitque canum latratus in auras.

Verg. A. V, 250–257.

Haljinu zlaćenu dobi pobjeditelj, dvostruk i širok
Melibskog grimiza optok vijuga se poput Meandra
Okolo nje, a utkan u njojzi je kraljević, koji
Po kitnoj Idi goni i lovi jelene brze,
Žestok, kao da dašće, kog s Ide ugrabi u vis
Kukastim pančama brzi munjonoša Jupiter-boga;
Naprazno dižu ruke k zvijezdama stari čuvari
I psi pomamno laju, da uzduhom ori se lavež.

Preveo T. Maretić

Opis Kloantova plašta svjedoči da su i rimski pjesnici umjeli pisati kratku ekfrazu. Poput Homera, Vergilije pribjegava različitim sredstvima ne bi li čitatelju dao do znanja da opisuje umjetnički predmet: koristi se izrazom *intextus puer* (252) kako bi pokazao da je dječakov lik utkan u plašt ili piše da je Ganimed, dok ga orao nosi u kandžama, nalik na zadihanog čovjeka (*anhelanti similis*, 254). Prikazujući pak u asindetskom nizu (*acer, anhelanti similis*, 254) tjelesnost frigijskog dječaka, pjesnik nagoviješta njegovu preobrazbu iz lovca u lovinu. Ekfrazu se i sadržajno uklapa u epsku

¹⁴ Beck 2007, 534; Putnam 1998, 269.

radnju jer je cijelo peto pjevanje prožeto trojanskim mitološkim pričama. Time se postiže dijakronijski pregled događaja, što je standardno obilježje Vergilijeva pjesništva.

Šesto pjevanje *Eneide* (Enejina katabaza) započinje junakovim dolaskom u eubejsku naseobinu Kumu. Tamošnji Apolonov hram resile su umjetnički izrađene vratnice, Dedalov rad (*Verg. A. VI, 20–33*):

In foribus letum Androgeo; tum pendere poenas
Cecropidae iussi (miserum!) septena quotannis
corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
contra elata mari respondet Cnosia tellus:
hic crudelis amor tauri suppostaque furto
Pasiphae mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandae,
hic labor ille domus et inextricabilis error;
magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
caeca regens filo vestigia. tu quoque magnam
partem operae in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
bis conatus erat casus effingere in auro,
bis patriae cecidere manus.

Verg. A. VI, 20–33.

*Smrt se Androgejeva na vratima vidi, a dalje,
Kako Kekropov grad ah svake godine mora
Sedmoro djece davat za danak; s izvučenim stoji
Ždr' jebima džara; zemlja iz vode se gnosijska diže;
Ovdje je opaka ljubav Pasifaje, koja se kradom
Miluje s bikom, te rodi dijete oblika dvojeg,
Klete ljubavi plod Minotaura, sm'ješano biće;
Dalje je umjetni dom s bezishodnim, stramputnim putem;
Ali golemu ljubav Pasifaje žaleći Dedal
Razmrsi stramputice i zavoje na kući vodeć
Bludeće korake koncem. U poslu tolikom bi i ti
Znatno imao mjesto, o Ikare, da žalost dade;
Dvaput pokuša otac prikazati u zlatu udes,
Dvaput klonu mu ruke.*

Preveo T. Maretić

Na hramskim vratima isticala su se tri prizora: Androgejeva smrt (20–23), Pasifa-ja s Minotaurom (24–26) i Dedalov kretska labirint (27–33). I dok prve dvije scene kratko upućuju na mitološka bića, Dedalov labirint je prava okosnica ekfrazе. Osobito su zanimljivi posljednji stihovi koji iz opisa prelaze u narativ i završavaju izravnim obraćanjem pjesnika nesretnom Ikaru (*tu quoque magnam / partem operae in tanto, sineret dolor, Icare, haberes*, 30–31). Pjesnički postupci u opisu hramskih vratnica mogu se objasniti na dva načina. Oponašajući homersku ekfrazu, Vergilije opisuje vratnice u trenutku gradnje hrama (28–30). S druge strane, opis se može shvatiti kao nastavak priče o Enejinu dolasku u Kumu. U svakom slučaju, ovdje se po prvi put u rimskoj književnosti prikazuje umjetnik u izradi rukotvorine.¹⁵ Osim toga, Vergilijev opis hrama u Kumi pokazuje niz sličnosti sa zbiljskim Apolonovim hramom što ga je 28. pr. Kr. August dao podići na rimskom Palatinu. *Princeps* je upravo u doba kad nastaje Vergilijev ep temeljito obnovio hramski sklop u kampanijskoj Kumi.¹⁶ Najkraće rečeno, ekfrazu bismo stoga mogli shvatiti kao pjesničko slavljenje Augustova graditeljskog zahvata.

Opis Enejina štita najpoznatija je ekfrazа Vergilijeva junačkog epа. Svjesna predstojećeg sukoba s Latinima i rutulskim kraljem Turnom, Venera odlazi k Vulkanu

¹⁵ Pöschl 1975, 121.

¹⁶ Galinsky 2009, 74.

moleći ga neka njezinu sinu iskuje oružje. Božanski kovač joj udovolji te majka done-se sinu prekrasno izrađen štit i drugo raznovrsno oružje. Vergilije je tako u stotinjak heksametara opisao divne prizore s proizvoda Vulkanove kovačnice (VIII, 626–728):

Illic res Italas Romanorumque triumphos
 haud vatum ignarus venturique inscius aevi
 fecerat ignipotens, illic genus omne futurae
 stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
 fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
 procubuisse lupam, geminos huic ubera circum
 ludere pendentis pueros et lambere matrem
 impavidos, illam tereti cervice reflexa
 mulcere alternos et corpora fingere lingua.
 nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas
 consessu caveae, magnis Circensibus actis,
 addiderat, subitoque novum consurgere bellum
 Romulidis Tatioque seni Curibusque severis.
 post idem inter se posito certamine reges
 armati Iovis ante aram paterasque tenentes
 stabant et caesa iungebant foedera porca.
 haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae
 distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!),
 raptabatque viri mendacis viscera Tullus
 per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
 nec non Tarquinius eiectum Porsenna iubebat
 accipere ingentique urbem obsidione premebat;
 Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
 illum indignanti similem similemque minanti
 aspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles
 et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
 in summo custos Tarpeiae Manlius arcis
 stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
 Romuleoque recens horrebat regia culmo.
 atque hic auratis volitans argenteus anser
 porticibus Gallos in limine adesse canebat;
 Galli per dumos aderant arcemque tenebant
 defensi tenebris et dono noctis opacae.
 aurea caesaries ollis atque aurea vestis,
 virgatis lucent sagulis, tum lactea colla
 auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
 gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
 hic exsultantis Salios nudosque Lupercos
 lanigerosque apices et lapsa ancilia caelo
 extuderat, castae ducebant sacra per urbem
 pilentis matres in mollibus. hinc procul addit

*Italske događaje i naroda Rimskog trijumfe
 Tu je načinio vatre gospodar, koji budućnost
 Poznaje proroštvu vješt; načinio sve pokoljenje
 Julova roda budućeg i rate je, bojeve redom.
 Stoji na štitu, kako u zelenoj Martovoj spilji
 Vučica s mladima leži, okò sísà dva se dječaka
 Igraju sisajući, ne boje se, mati ih liže
 Vitki prignuvši vrat te dječaka sad jednog sad drugog
 Jezikom vučica gladi poravnjujuć njihova t'jela.
 Blizu vidi se Rim, a narod sjedi u cirku,
 Pod kraj se veljih igara bezakonski otimlju žene
 Sabinske, i rat bukne med narodom Romula kralja
 I med Tatijem starim i Kurom ozbiljnim gradom.
 Zatim se vide kralji, gdje nakon svršenog rata
 Stoje pred Jupiter-boga oltarom u oružju, drže
 Zdjele žrtvenè i savez uglavljuju zaklavši svinju
 A ne daleko otud raskidaju Metija brza
 Kola, — ej bješe ti svoju održati, Albanče, riječ!
 Utrobu lažljivca Tul je razvlačiti po šumi dao,
 Grmove njegova krv je oškropila i kapljè sa njih.
 Dalje Porsena traži, Tarkvinij prognani da se
 Natrag primi, te podsjedne grad sa golemom silom,
 Al' za slobòdu potòmcni Enèjè hrle u borbu.
 L'jepo je prikazano, Porsena kako se srdi
 I pr'jeti, što se most usudio razbiti Kokles
 I što iz sužanjstva svog u rijeku Klelija skače.
 A na vrhu se vidi, pred hramom gdje Manlije stoji
 Tvrđave Tarpejske stražar i visoki čuva Kapitòl
 (A slama nova strši na palači Romula kralja);
 Srebrna guska leti po zlaćenome trijemu
 I javlja gacom, da su na pragu već Gali dušmáni.
 Kroz grmlje već su se Gali provukli, do tvrđave došli,
 Krio ih mrak, a crna im noć baš bijaše zgodna,
 Zlatna je njihova kosa i ruho je na njima zlatno,
 Prutaste njihove sjaju kabànice, vrat ko mlijeko
 Svakom je optočen zlatom, u rukama svakom su po dva
 Sjajna Alpska koplja, i štitima kriju se dugim.
 Dalje je Salije skovo, gdje plešu, i gole Luperke,
 Vunene k tome klobuke i štite, što padoše s neba,
 Čestite gospođe voze po gradu u kolima zgodnim
 Svetinje. Od mjesta tog podaleko je načinjen Tartar*

Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
 et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
 pendentem scopulo Furiarumque ora trementem,
 secretosque pios, his dantem iura Catonem.
 haec inter tumidi late maris ibat imago
 aurea, sed fluctu spumabant caerulea cano,
 et circum argenteo clari delphines in orbem
 aequora verrebant caudis aestumque secabant.
 in medio classis aeratas, Actia bella,
 cernere erat, totumque instructo Marte videres
 fervere Leucaten auroque effulgere fluctus.
 hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
 cum patribus populoque, penatibus et magnis dis,
 stans celsa in puppi, geminas cui tempora flammis.
 laeta vomunt patriumque aperitur vertice sidus.
 parte alia ventis et dis Agrippa secundis
 arduus agmen agens, cui, belli insigne superbum,
 tempora navali fulgent rostrata corona.
 hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
 victor ab Aurorae populis et litore rubro,
 Aegyptum virisque Orientis et ultima secum
 Bactra vehit, sequiturque (nefas) Aegyptia coniunx.
 una omnes ruere ac totum spumare reductis
 convulsum remis rostrisque tridentibus aequor.
 alta petunt; pelago credas innare revulsas
 Cycladas aut montis concurrere montibus altos,
 tanta mole viri turritis puppibus instant.
 stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
 spargitur, arva nova Neptunia caede rubescunt.
 regina in mediis patrio vocat agmina sistro,
 necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
 omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
 contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
 tela tenent. saevit medio in certamine Mavors
 caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae,
 et scissa gaudens vadit Discordia palla,
 quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
 Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
 desuper; omnis eo terrore Aegyptus et Indi,
 omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
 ipsa videbatur ventis regina vocatis
 vela dare et laxos iam iamque immittere funis.
 illam inter caedes pallentem morte futura
 fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri
 contra autem magno maerentem corpore Nilum

*U dubinu je tu i ulaz u Ditovo carstvo;
 Muke su zlotvora tu, Katilina tu je na hridi
 Obješeni iznositoj i Furije gledajuć dršće.
 Pravednici su tu napóse i Katon im sudi.
 Od zlata more se burno sredinom med slikama tima
 Širi, i vali se pjene po pučini bjelkastom pjenom,
 Okolo sjaju delfini u krugu od srebra i repom
 Mašu po valovima i pučinu plivajuć režu.
 Aktijski vidjeti rat u sredini bijaše štita
 S lađama okovanim, po Leukati vidiš gdje vrve
 Brodovi gotovi na boj i vali odsjajau zlatom.
 Italce August Cesar odávdê u bitku vodi,
 Senat i narod, Penati i veliki bogovi s njim su;
 Stoji na visokoj fari, iz veseloga mu čela
 Biju plamena dva, a nad tjemenom očina zv'ezda.
 S povoljnim vjetrima vodi i bozima od drukud vojsku
 Visoko stojeć Agripa, na čelu mu gizdavi nakit
 Bojni se sjaji: od kljúná lađenih složena kruna.
 S četama tuđim odándê i s oružjem šarenim kreće
 Pobjednik narodá Zore i crvenog žala — Antonij,
 Egipat, Istoka sile i daleku Baktiriju vodi
 Sa sobom on, i žena je s njim Egipcánka, jaoh!
 Nasrću najedno svi, i po vodi trokraki kljuni
 Riju i zamah vesala, te čitavo pjenu se more.
 Kreću u pučinu, misliš, da Kiklade plove po vodi
 Otkinute, il' brda na visoka ruše se brda:
 Takve grdosije ljudi na brodove s tornjići gone.
 Goruće kućine ruke, a lukovi krilato gvožđe
 Sipaju, krvlju polje Neptunovo počinje rudjet.
 Kraljica u srijedi domorodnim prizivlje sistrom
 Vojsku, a dvije guje za leđima ne vidi jošte.
 Nakazni svakakvi bozi i lajač s njima Anubis
 Oružje protiv Neptuna, Minerve i Venere drže;
 Bog u ograšju Mavors u željezu izrezan bjesni,
 K tome boginje strašne Hudobe eterom lete,
 Vesela Nesloga tu korača sa razdrtim plaštem.
 Za njom dolazi opet Belona s krvavim bičem.
 Gledajuć Aktijski sve to Apolon naperuje luk svoj
 Ozgo, te od straha toga Egipcáni svi i Sabejci
 I Indijanci svi i Arapi okreću pleći.
 Sama se kraljica vidi, gdje zazvavši vjetre odjedrit
 Hoće i razvezana gdje uža popušta veće;
 Vatre gospodar je nju načinio sred boja bl'jedu
 Poradi bliske joj smrti, te nose je vali i Japig;
 Nil gromoradnik stoji nasuprot žalostan, njedra*

pandentemque sinus et tota veste vocantem
 caeruleum in gremium latebrosaue flumina victos.
 at Caesar, triplici investus Romana triumpho
 moenia, dis Italis votum immortale sacrabat,
 maxima ter centum totam delubra per urbem.
 laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
 omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
 ante aras terram caesi stravere iuveni.
 ipse sedens niveo candentis limine Phoebi
 dona recognoscit populorum aptatque superbis
 postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
 quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
 hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
 hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
 finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis,
 extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
 indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.
 Verg. A. VIII, 626–728.

Šireći svoja i s ruhom cijelim pobjedenike
 Zovuću plavkasto krilo, u zaklonitu rijeku.
 Cesar se uvozi u Rim, da trostruki proslavi trijumf,
 Bozima Italskima prikazuje besmrtni zavjet:
 Tri sta golemih hrama po čitavom rasutih gradu.
 Radost, pljeskanje, igre po ulicama se ore;
 Kolo je gospoda u svim u hramima, pred svakim oltar,
 A pred oltarima leže na zemlji zaklati junci.
 Cesar na snježanom pragu pred Febom sjajnijem sjedi,
 Pregleda narodâ dare, na dovratnike ih vješa
 Gizdave; svladani puci u povorci stupaju dugoj,
 Jezikom razlikuju i oružjem se i ruhom.
 Topilac nomadska tu plemena i Afrikance
 Nezasukane metnu, Gelónce streljače i Karce
 S Lelezi; tiše teče rijeka Eufrat veće;
 Tu je dvorogi Ren i Morini su, najdalji ljudi,
 Nesavladani Dahi i Araks, što mosta ne trpi.
 Preveo T. Maretić

Vulkan je načinio devet scena koje slave rimsku povijest, što je istaknuto već u prvom stihu: *res Italas Romanorumque triumphos* (626).¹⁷ Najprije se opisuje vučica s blizancima Romulom i Remom (630–634), zatim slijedi otmica Sabinjanki (635–641), kažnjavanje Metijeva vjerolomstva (642–645), etrurski kralj Porsena s prognanim Tarkvinijem Oholim (646–651), galski napad na Rim (646–662), Salijevci i Luperi u svečanoj povorci (663–666), Katilina i Katon u podzemnom svijetu (666–670). Posljednje scene – Oktavijanova pobjeda nad Antonijem i Kleopatrom kod Akcija (675–713) te njegov trijumf u Rimu (714–728) – vrhunac su čitava opisa. Postavlja se pitanje zašto upravo ovi prizori prekrivaju Enejin štit. D. West je predložio da su mitološko-povijesni prizori bili osobito pogodni za plastično prikazivanje.¹⁸ Čitajući, međutim, ovaj opis – očito propagandne naravi – teško je prihvatiti tumačenje da se Vergilije vodio isključivo estetskim kriterijima. W. Fowler je pak smatrao da pjesnik ne opisuje prvenstveno rimsku slavu i trijumfe (626), već pogibelji koje Rimljani uspješno nadvladavaju.¹⁹ Čini se ipak da Vergilije poseže upravo za ovim prizorima ne bi li ukazao na teško stečeno rimsko prvenstvo, naglašavajući pritom da se grad znao obraniti u trenucima velike opasnosti.

¹⁷ Vergilije poistovjećuje Vulkana kao rukotvorca umjetničkog djela s pjesnikom stvaraoцем, tj. sa samim sobom. U *Georgikama* (III) naime stoji da će na njegovom hramu u zlatu i bjelokosti biti prikazane rimske bitke i trijumfi, a u sredini će stajati sam pobjednik Oktavijan August.

¹⁸ West 1975/1976, 1–7.

¹⁹ Fowler 1918, 103–105; Peters 2008, 99.

Usporedimo li Vergilijeve epske slike s Livijevim historiografskim pregledom u početnim knjigama njegove *Povijesti od osnutka Grada (Ab urbe condita)*, učit ćemo podudarnosti u izboru tema.²⁰ Izgleda da su scene iz ekfrazе svjesno birane prema onodobnom viđenju događaja koji svjedoče o veličini Rima. Na primjer, Tit Livije tumači ulogu vučice u pripovijesti o Romulu i Remu kao spasonosno uplitanje odozgo, čime se jamči budućnost grada (*Liv*, I, 4,1). Livije je slično tumačio i otmicu Sabijnjanki (I, 9, 1), kažnjavanje Metija (I, 27–29), Porsenin napad na Rim (I, 34) i galsku opasnost (V, 47–49). Mogli bismo reći da je, poput Livijeva djela, i Enejin štit rodoljubni *synopsis* velikih trenutaka rimske prošlosti.

Nema sumnje da je glavni model i uzor Vergilijeva opisa bio Ahilejev štit iz osamnaestog pjevanja *Ilijade*. Među opisima Ahilejeva i Enejina štita niz je podudarnosti: Ahilej i Eneja dobili su vojnu opremu iz majčinih ruku, oba štita izradio je božanski kovač, imaju sličan raspored prizora (*Il*, XVIII, 558; cf. *A*. VIII, 738–739). Opisi se podudaraju i u odnosu spram epske cjeline. Oba pjesnika ekfrazama preusmjeruju pažnju čitaoca iz jednog mjesta i vremena u drugo, nastavljajući potom s pripovijedanjem tamo gdje su stali. Pa ipak, još je njemački književnik i prosvjetitelj Gotthold E. Lessing upozorio da se u naratološkom smislu Homerova i Vergilijeva ekfrazа stubokom razlikuju.²¹ Homerski štit oblikovan je tako da čitatelj promatra prizore dok ih Hefest izrađuje, dok Vergilijeva ekfrazа odstupa od tog načela. Vergilije tako reći vodi čitatelja u dolinu gdje Venera susreće sina i donosi mu kacigu, mač, nazuvke, koplje i štit. Eneja ugleda oružje naslonjeno o hrast pa ga stane promatrati, čudi se i jedva ga se može nagledati (*expleri nequit atque oculos per singula voluit / miraturque*, 618–619). Tada pjesnik počinje opisivati štit, rabeći pritom priloge *illic* (626, 628), *huic* (631), *nec procul hinc* (635), *haud procul inde* (642), *atque hic* (655), *hic* (663), *hinc* (666), itd. Oni se toliko puta ponavljaju da čitav opis pomalo gubi na zaokruženosti. Budući da svi prizori slikaju buduće događaje, Eneja ih gleda a da ne razumije njihovo pravo značenje (*rerumque ignarus imagine gaudet*, 730). Osim toga, Homer na Ahilejevu štitu prikazuje samu bit nebeskog i zemaljskog poretka, dok je Vergilijeva ekfrazа, zaključuje Lessing, pretrpana likovima i prizorima, a sve radi lažanjanja rimskom ponosu.²²

Enejin štit obuhvaća i nekoliko alegorijskih elemenata.²³ Didona i Kleopatra, u očima Augustove promidžbe dvije notorne rimske neprijateljice, opisane su gotovo istim frazama. Dovedene do očaja, obje se plaše skorašnje smrti (*pallida morte futura*, *Verg.* A. IV, 644; cf. VIII, 709). Pjesnik je očigledno sklon odvajanju pozitivnih ličnosti (Eneja) od mrskih mu nerimljana (Didona, Kleopatra). Druga alegorijska pojedinost bila

²⁰ Na to ukazuje i Harrison 1997, 70–71.

²¹ Lessing 1990, 134–137.

²² *Ibid.*, 136.

²³ Kotin 2001, 14.

bi činjenica da je, suprotno Ahilejevu, Enejin štit u trenutku opisa gotov proizvod. Upravo takvom pjesnik vidi i buduću sreću Rima. Za Vergilija nema dvojbe da je još od mitskih vremena predodređena njegova povoljna sudbina.

Frazeologija Ahilejeva štita donekle se podudara s drugim epskim ekfrazama. Na primjer, stihovi koji neposredno prethode Vergilijevu opisu (VIII, 617–625) umnogome podsjećaju na Pseudo-Hesiodov *Štit*.²⁴ Tako latinskoj frazi *non enarrabile* (625) u *Štitu* odgovara istovjetna οὐ τι φατειός (Sc. 144; 161) ili slična οὐ φαταί (Sc. 230). Kod Vergilija glavni se junak divi ljepoti cijele ruktovrine (*clipei non enarrabile textum*, 625). Sintagma *electro recocto* (624), gdje particip *recoctus* označava čistoću metala, također podsjeća na arhajski grčki opis. U *Štitu*, naime, imamo ἤλεκτρον (142) i opisni pridjev πάνεφθος (208). Glagolu pak *inardescit* (623) odgovara Pseudo-Hesiodov ὑπολάμπομαι i iz njega izveden pridjev ὑπολαμπές (Sc. 142). Nadalje, Enejin je mač *fatiferus ensis* (VIII, 621) posve nalik na Heraklove strelice koje su θανάτοιο δοτήρες (Sc. 130–131). Izraz *caerulea nubes* (622) Vergilije, čini se, posuđuje iz homerskog epa gdje stoji istoznačnica κυανέη νεφέλη (Il, V, 345). Moguće je da je pjesnik time htio usporediti Enejinu hrabrost s Heraklovom. Mada ne treba isključiti takvu poredbu, izgleda da je Vergilije rabio Pseudo-Hesiodove izraze zato da efektno ukaže na strahote rata, bojni metež i ljudska stradanja. Drugim riječima, Vergilijeva frazeologija posezala je za onim grčkim epskim terminima koji najbolje dočaravaju *pugnata in ordine bella* (Verg. A. VIII, 629).²⁵

Iz svega proizlazi da je Vergilije znatno osuvremenio epske opise. Zaustavljajući narativ, pjesnik je prvi put upotrijebio glavnog lika kao vodiča kroz prizore iz ekfrazze. Mada nije shvaćao njihovo pravo značenje, junak ih je zadivljeno promatrao, gledajući u njima jamstvo buduće rimske slave. Za razliku od njegovih grčkih prethodnika, Vergilija su u ekfrazi manje zanimali oprečni principi poput rata i mira, neba i zemlje, bogova i smrtnika. Njih su raniji epski pjesnici umetali u svrhu narativne stanke, dok je Vergilijeva ekfrazza sve samo ne digresija od glavne teme. Ona je pravi vrhunac pjesničkog slavljenja Augustova pothvata. Takav se postupak razlikuje i od ranijih rimskih predložaka. Dok je Katul, kako vidjesmo, pretvorio opis Tetidina ležaja u narativ o Arijadninoj sudbini, Vergilije je zahvaljujući priložima (*haud procul hinc* i sl.) i glagolima (*aspiceres, addiderat, cernere erat*) zadržao iluziju vizualnog predmeta. Nedugo zatim pjesnik bi prekinuo iluziju odvlačeći pozornost čitatelja od prikaza na sam povijesni događaj.

Za razliku od Vergilija, Ovidijeve *Metamorfoze* nude zamjetno manje opisa umjetničkih predmeta, no i ondje nalazimo jedan slavan opis. U šestom pjevanju opisuje se nadmetanje boginje Minerve i smrtne žene Arahne. Ponosna na svoje tkalačke vještine, djevojka je izazvala Zeusovu kćer na natjecanje. Ovidije je opisao tkalačke stanove i proizvode tkanja – najprije Minervin (VI, 70–102), a zatim Arahnin (VI, 103–128):

²⁴ V. str. 21–26.

²⁵ Cf. Faber 2000, 56–57.

Cecropia Pallas scopulum Mavortis in arce
pingit et antiquam de terrae nomine litem.
bis sex caelestes medio Iove sedibus altis
augusta gravitate sedent; sua quemque deorum
inscribit facies: Iovis est regalis imago;
stare deum pelagi longoque ferire tridente
aspera saxa facit, medioque e vulnere saxi
exsiluisse fretum, quo pignore vindicet urbem;
at sibi dat clipeum, dat acutae cuspidis hastam,
dat galeam capiti, defenditur aegide pectus,
percussamque sua simulat de cuspidis terram
edere cum bacis fetum canentis olivae;
mirarique deos: operis Victoria finis.
ut tamen exemplis intellegat aemula laudis,
quod pretium speret pro tam furialibus ausis
quattuor in partes certamina quattuor addit,
clara colore suo, brevibus distincta sigillis:
Threiciam Rhodopen habet angulus unus et Haemum,
nunc gelidos montes, mortalia corpora quondam,
nomina summorum sibi qui tribuere deorum;
altera Pygmaeae fatum miserabile matris
pars habet: hanc Iuno victam certamine iussit
esse gruem populisque suis indicere bellum;
pinxit et Antigonem, ausam contendere quondam
cum magni consorte Iovis, quam regia Iuno
in volucrum vertit, nec profuit Ilion illi
Laomedonve pater, sumptis quin candida pennis
ipsa sibi plaudat crepitante ciconia rostro;
qui superest solus, Cinyran habet angulus orbem;
isque gradus templi, natarum membra suarum,
amplectens saxoque iacens lacrimare videtur.
circuit extremas oleis pacalibus oras
(is modus est) operisque sua facit arbore finem.

Maeonis elusam designat imagine tauri
Europam: verum taurum, freta vera putares;
ipsa videbatur terras spectare relictas
et comites clamare suas tactumque vereri
adsilientis aquae timidasque reducere plantas.
fecit et Asterien aquila luctante teneri,
fecit olorinis Ledam recubare sub alis;
addidit, ut satyri celatus imagine pulchram
Iuppiter inplerit gemino Nyctea fetu,
Amphitryon fuerit, cum te, Tiryntia, cepit,
aureus ut Danaen, Asopida luserit ignis,
Mnemosenen pastor, varius Deoidea serpens.

*Palada Martov brežuljak uz Kekropovu uz kulu
Načini i svađu davnu dodade zbog imena zemlje.
Ozbiljno, dostojno sjedi na visokih stolicah dvanajst
Bogova, Jupiter sred njih; u svojem je obličju svaki
Označen. Jupiter bog imade kraljevski oblik;
Morski je načinjen bog, gdje stoji i dugačke ostve
Zabada u kamen tvrdi, i kamen gdje je zaboden,
Otud iskače konj za dokaz, grad da je njegov.
Palada sebi štiti i koplje oštro rto dade,
Na glavu kacigu metne, a egidom oklopi prsi;
Načini, kako zemlju oštricom bode, te bl'jede
Masline mladica raste sa jagodama iz zemlje;
Svi se bogovi čude, i s pobjedom svršili se djelo.
A da takmica njena iz primjera vidjeti može,
Čemu se nadati ima za svoju mahnitnu drskost,
Četiri natjecanja na četiri načini kraja
Bojama istaknuta u šarenih sličicah malih.
Rodopu Tračku i Hemos na jednom načini roglju,
Nekad ljudska tjelesa, a sada planine hladne,
Jer su najviših sebi imena bogova dali.
Na drugom roglju je jedna sudbina Pigmejke majke,
Kuju u natjecanju Junona je svladala bila
Te je učinila ždralom, nek vojuje s narodom svojim.
Dalje Antigonu utka, - sa ženom jednačila ta se
Velikog Jupiter-boga, te kraljica stoga Junona
U pticu pretvori nju; Laomedon otac joj nije
Pomogo ni grad Ilij; opernati i budē b'jela
Roda te klepeće kljunom i tako sama se hvali.
Koji još ostaje rogalj, na njemu je Kinira, koji
Hramu je zagrljio skaline, udove svojih
Kćeri, i na kamenu ležeći, reko bi, plače.
Napokon okruži granjem mirovne masline skrajnje
Obrube drvo svoje za konac uzevši posla.
Meonka bješe Európu prikazala obličjem bika
Varanu, - misliš, pravi je bik i pravo je more;
Reko bi, ostavljenju da zemlju gleda Europa
I da drugarice svoje dovikuje, boji se, da je
Takne voda, što prska, i tabane plašljivo diže.
Načini orla, gdje hvata Astèriju rvuće se s njome,
Načini Ledu, gdje leži pod krilima labuda, zatim
Kako Jupiter sakrit pod prilikom Satira rađa
S krasnom Nikteja kćerju blizance i u obliku
Amfitrionovu kako, Tirincanka, prevari tebe,
Danaju zlato se stvoriv, a oganj Asópovu kćerku,
Šarena zmija Deójinu kćer, a Mnemòsinu pastir.*

te quoque mutatum torvo, Neptune, iuenco
virgine in Aeolia posuit; tu visus Enipeus
gignis Aloidas, aries Bisaltida fallis,
et te flava comas frugum mitissima mater
sensit equum, sensit volucrem crinita colubris
mater equi volucris, sensit delphina Melantho:
omnibus his faciemque suam faciemque locorum
reddidit. est illic agrestis imagine Phoebus,
utque modo accipitris pennas, modo terga leonis
gesserit, ut pastor Macareida luserit Issen,
Liber ut Erigonen falsa deceperit uva,
ut Saturnus equo geminum Chirona crearit.
ultima pars telae, tenui circumdata limbo,
nexilibus flores hederis habet intertextos.

Ov. Met. VI, 70–128.

*Tebe je, Neptune, ona ko ljutog prikazala junca
Uz kćer uz Eolovu; Enípeju naličan radaš
Dva Aolída i varaš Bisáltidu stvoriv se ovnom;
Preblagu plodova majku plavokosu ljubiš u liku
Konjskom, a u ptičjem liku zmijokosu krilatog konja
Majku ljubiš; u liku delfina ljubiš Melántu.
Svemu je obličje svoje i obličje mjesno Arahna
Dala. Načini još u prilici seljačkoj Feba,
Kako sad od lava kožu, sad perje od jastreba nosi
I vara Isu, kćer Makàrejevu, ko pastir;
Kako prijevarnim grozdom Erigonu zavodi Liber,
Saturn u prilici konjskoj dvotjelesnog rada Hiróna.
Skrajnje dijèlove tkíva okružuje uzahni obrub,
Bršljan se prepleće tu, a izmed njega je utkano cv'jeće.*

Preveo T. Maretić

Nakon Katulove ekfrazе, ovo je drugi opis tkanine u rimskoj epici. Ovidijev opis Minervine ruktovrine obuhvaća standardne motive (cf. *vetus*, 69). Božica je na tkanini prikazala svoju borbu za prevlast u Ateni. U sredinu je postavila vlastiti lik u punoj vojnoj opremi: *sibi dat clipeum, dat acutae cuspidis hastam, dat galeam capiti* (78–79). Aluzija je jasna: ako je nekoć uspjela nadvladati moćnoga Neptuna (*deum pelagi*, 75), još će lakše u natjecanju svladati običnu smrtnicu. Nadalje, u kutovima (cf. *angulus*, 87) svoje tkanine prikazala je četiri *certamina* između žena i boginja. Svi slučajevi završili su preobrazbom smrtnica. Čitav prizor Minerva je naposljetku obrubila maslinovim lišćem (100–102). Kompozicija prve tkanine savršeno je simetrična i klasično ujednačena, izrazito didaktičnog sadržaja.²⁶ U preostalih dvadeset i osam stihova ekfrazе opisuje se proizvod Arahnina tkanja. Za razliku od Minerve, Arahna je utkala mnoštvo bogova, prikazujući njihove najgore osobine. Posrijedi su muška božanstva svojevoljno pretvorena u životinje kako bi pristupili smrtnim djevojkama. Da pojasni što je djevojka naumila istkati, pjesnik je u prvih pet heksametara skicirao mit o Europinoj otmici (103–107). Nakon toga ukratko je pobrojao Neptunove, Apolonove, Liberove i Saturnove prijestupe (115–126). Pjevajući o nesretnoj sudbini Europe i ostalih djevojaka, Ovidije je anticipirao skorašnju Arahninu kaznu. Poput Minerve, i ona je obrubila tkaninu cvijećem i bršljanom. Arahnu je, sudeći po mitološkoj priči, na koncu sustigla dvostruka kazna: pretvorena je u pauka i onemogućena je u izrađivanju umjetničkih djela. U Ovidijevoj ekfrazi zanimljiv je glagol *re-didit* (VI, 122) koji ovdje znači „prikazati”, no čije bi osnovno značenje bilo „vratiti”: Arahna prikazanim ženama vraća izgled koji su bile izgubile uslijed preobrazbe. Time Arahnino tkanje – tj. Ovidijev opis koji postaje narativ – omogućuje čitatelju da njezinim očima promotri njezinu sudbinu.

²⁶ Anderson 1972, 160.

Ekfrazza u epici flavijevskog razdoblja

U posljednjoj trećini 1. stoljeća djelovali su pjesnici Valerije Flak, Papinije Stacije i Silije Italik. O prvome ne znamo gotovo ništa. Jedina pouzdana vijest potječe iz Kvintilijanovih riječi da je Flakova nedavna smrt bila veliki gubitak (*Quint.* X, 1, 90, *multum in Valerio Flacco nuper amisimus*). Na tragu Apolonijeva epa, Flak je ispjevao *Zgode Argonauta* (*Argonautica*) u osam pjevanja. Ep je po svemu sudeći ostao nedovršen.²⁷ Flakova obrada Jasonova putovanja po zlatno runo otkriva da su ga osobito nadahnuli Ovidije, Vergilije, Seneka Mlađi i Lukan.²⁸ Među učenim stihovima izdvaja se šest opisa umjetničkih predmeta: brod Argo (I, 130–148), ogrtač braće Kastora i Poluksa (I, 427–432), Kantov štit (I, 452–456), Jasonov plašt (II, 410–417), Kizikov pehar (II, 655–662) i Ejetova kraljevska palača (V, 409–454).

Flakovi epski opisi dijele se na tradicionalne i inovativne. Prve tvore opisi štita, palače i dvaju odjevnih predmeta. Pjesnik najprije opisuje dvore kralja Ejeta (V, 409–454). Iskrcaвши se s posadom u Kolhidi, Jason posjećuje tamošnjeg vladara. U njegovoj kući ističu se prizori:

stat ferreus Atlans
 Oceano genibusque tumens infringitur unda.
 at medii per terga senis rapit ipse nitentes
 altus equos curvoque diem subtextit Olympo.
 pone rota brevior soror densaeque sequuntur
 Pliades et madidis rorantes crinibus ignes.
 nec minus hinc varia dux laetus imagine templi
 ad geminas fert ora fores cunabula gentis
 Colchidos hic ortusque tuens, ut prima Sesostris
 intulerit rex bella Getis, ut clade suorum
 territus hos Thebas patriumque reducat ad amnem,
 Phasidis hos imponat agris Colchosque vocari
 imperet. Arsinoen illi tepidaeque requirunt
 otia laeta Phari pinguemque sine imbribus annum
 et iam Sarmaticis permutant carbasa braxis.
 barbarus in patriis sectatur montibus Aean
 Phasis amore furens. pavidas iacit illa pharetras
 virgineo turbata metu, discursibus et iam
 deficit ac volucris victam deus alligat unda.
 flebant populeae iuvenem Phaethonta sorores
 ater et Eridani trepidum globus ibat in amnem.
 at iuga vix Tethys sparsumque recolligit axem
 et formidantem patrios Pyroenta dolores.

Željezni Atlant stoji u Oceanu, uzburkani val lomi mu se na koljenima. U visinama preko starčevih leđa požuruje propete konje i preko zakrivljenog neba navlači dan. Sestra ga ostraga slijedi na manjim kolima, kao i četa Plejada i plamenovi ovlašeni mokrim vlasima. Obradovan tako šarenim prizorom hrama, vođa odavde smjesta upravi pogled na dvostruka vrata, promatrajući ondje kolijevku i podrijetlo kolhidskog roda, i kako je kralj Sesostris najprije zametnuo rat s Getima, pa prestravljen pokoljem svojih ljudi, jedne vratio do tebanske rijeke, a druge naselio na fasiskim poljima i dao ih zvati Kolšanima.

Jedni traže Arsinoju, sretni smiraj toploga Fara i godinu plodnu bez kiša, a drugi već mijenjaju pamučne haljine sarmatskim hlačama. Raspaljen zatim strašću, divlji Fasiđ u očinskim planinama traži Eeju. Ona pak smetena djevojačkim strahom odapinje plašljive strijele, od trčanja joj ponestane snage, bog je svlada i sapne u brzjoj vodi.

Sestre kao jablanovi oplakuju mladoga Faetonta, dok crni grumen pada u nemiran Eridana tok. Tetida potom sakuplja jaram i krhotine osovine i Pirena u strahu zbog očeve boli.

²⁷ Drugi smatraju da je ep okrnjen uslijed kasnijih prepisivanja. Ipak prevladava prvo mišljenje (Conte 1994, 488).

²⁸ O kritici pripovjedne tehnike Valerija Flaka vidi u: Conte 1994, 489.

aurea quin etiam praesaga Mulciber arte
 vellera venturosque olim caelarat Achivos.
 textitur Argea pinus Pagasaea securi
 iamque eadem remos, eadem dea flectit habenas,
 ipsa subit nudaque vocat dux agmina dextra.
 exoritur Notus et toto ratis una profundo
 cernitur, Odrysio gaudebant carmine phocae.
 apparent trepidi per Phasidis ostia Colchi
 clamantemque procul linquens regina parentem.
 urbs erat hinc contra gemino circumflua ponto,
 ludus ubi et cantus taedaeque in nocte iugales
 regalique toro laetus gener; ille priorem
 deserit: ultrices spectant a culmine Dirae.
 pallam et gemmiferae donum exitiale coronae
 apparat ante omnes secum dequesta labores.
 munere quo patrias paelex ornatur ad aras
 infelix et iam rutilis correpta venenis
 implicat igne domos. haec tum miracula Colchis
 struxerat Ignipotens nondum noscentibus, ille
 quis labor, aligeris aut quae secet anguibus auras
 caede madens. odere tamen visusque reflectunt.

Val. Flacc. V, 409–454.

Flakova ekfrazza nastala je po uzoru na Homerov opis dvora feačkog kralja Alkinoja (*Od. VII, 84–132*) i Apolonijev opis Ejetove palače (*III, 215–248*). U kompozicijskom smislu ekfrazza povezuje raniju radnju s pripovijesću o predstojećem susretu Jasona i Ejeta. Apolonije Rođanin na sličan je način opisao kraljevsku palaču kao uvod u Jasonov skorašnji susret s Medejom (*III, 247–249*), dok je Vergilije dočarao prizore s Junonina hrama neposredno uoči Enejina susreta s Didonom (*I, 453–493*). Teme iz Flakove ekfrazze možemo podijeliti na povijesno-mitološke i suvremeno-proročanske. U prve se ubraja egipatsko podrijetlo Kolšana (*415–423*), Fasid i Eja (*424–427*), Faetontova smrt (*428–429*) i gradnja broda Argo (*434–438*), dok drugima pripada opis kraljice dok napušta roditelje (*440–441*), svadbene svečanosti (*443–445*), smrt nove supruge (*444–451*) i žena s krilatim zmijama (*451–454*). Prva skupina temelji se na mitološkim temama iz rane epske ekfrazze. Kao predložak za drugu skupinu Flak je rabio Vergilijev opis Enejina štita (*VIII, 626–728*). Ondje su, kako vidjesmo, proročanski motivi o budućoj slavi Rima dovedeni do pjesničkog savršenstva. Flakovi i Vergilijevi opisi razlikuju se utoliko što je stariji pjesnik predviđao sreću i slavu Enejinim potomcima, dok je Flakovo zloguko proročanstvo vidjelo isključivo Medejinu skorašnju nesreću. Zanimljivo je da Flakovi protagonisti ne razumiju prizore, ali ipak u njima vide buduće strahote (*odere tamen visusque reflectunt; V, 454*). Ne treba zane-mariti ni frazeološke sličnosti dvaju opisa. Vergilijev junak divi se prizorima sa štita (*miratur rerumque ignarus imagine gaudet; VIII, 730*), Flakov pak u sličnome zanosu upravlja pogled (*nec minus hinc varia dux laetus imagine templi fert ora; V, 415–416*).

Vulkan je k tome proročanskim umijećem prikazao zlatno brodovlje i Ahejce koji će jednom doći. Poganska sjekira gradi Argov brod i već ista boginja upravlja veslima i jedrima, sama dolazi i golom desnicom poput vođe daje znak posadi.

Južnjak se diže i u čitavoj se dubini vidi tek jedan brod, a tuljani se raduju odriškoj pjesmi. Na ušću Fasida stanu se pomaljati zabrinuti Kolšani i kraljica koja ostavlja po strani roditeljski zov.

Ovdje bijaše i grad među vodama dvostrukog mora, igra i pjesma, k tome i svadbene baklje u noći i mladoženja ushićen zbog kraljevske mladenke. On napušta prijašnju supругu – osvetnice Dire to motre s krova – pa ona pred svima sprema zlokoban dar, haljinu i biserne krune, oplakavši sa sobom vlastite muke.

Tim darom ukrasi nesretnu inoću uz očinske oltare, pa ona već svladana žarkim otrovom ovije palaču ognjem. Ove, dakle, divote božanski kovač izradi Kolšanima, premda još nisu znali što predstavlja to djelo, ili tko je ta koja sječe zrak krilatim zmijama i rosi pokoljem. Ipak su im mrske i okreću pogled.

Drugi primjer Flakove ekfrazе je opis plašta, Hipsipilina dara Jasonu:

dixit lacrimans haesuraque caro
dona duci promit chlamydem textosque labores.
illic servati genitoris conscia sacra pressit
pressit acu currusque pios: stant saeva paventum
agmina dantque locum; viridi circum horrida tela
silva tremit; mediis refugit pater anxius umbris.
pars et frondosae raptus expresserat Idae
inlustremque fugam pueri, mox aethere laetus
adstabat mensis, quin et Iovis armiger ipse
accipit a Phrygio iam pocula blanda ministro.
Val. Flacc. II, 408–417.

*Reče u suzama pa, ne bi li se približio ljubljenom
vođi, izvadi darove i ogrtač s utkanim
rukotvorinama. Na njemu je iglom utisnula
znane joj obrede spašenog oca i svete kočije: divlje
mnoštvo stoji u strahu i prave mjesta; uokolo na
zelenom tkanju leluja se jeziva šuma; prestravljen
otac u sjeni se skriva. Drugi je dio prikazivao
otmicu na krošnjastoj Idi i slavni dječakov let.
Nedugo zatim stajao je sretan za nebeskim stolom.
Štoviše, i sam Jupiterov oružonoša već prima
krepko piće od frigijskog poslužitelja.*

Opisujući isti predmet kao i Apolonije Rođanin, Valerije Flak ipak postupa na drugačiji način. Kod njega ekfrazе nije uvod u budući susret Jasona i Hipsipile, već u raskid njihova odnosa. Osim toga, razabire se da nije posrijedi božanski dar kakav je kod Apolonija bio Atenin poklon Jasonu, već suvenir što ga junak na odlasku prima iz ruku zaljubljene djevojke. Nadalje, Flakov opis jedva da donosi detalje poput svoга predloška, već je pregnantno uklopljen u epsku cjelinu. U tako sažetoj kompoziciji glavni nositelj radnje je Hipsipila. Ona želi objaviti svoju ljubav Jasonu, uspoređujući je pritom s ljubavlju koju osjeća prema ocu (*carius o mihi patre caput*; 404). I kao što je na ogrtaču prikazala oca kojeg je spasila od sigurne smrti (411–413), tako ovim poklonom daje do znanja junaku da će, bude li trebalo, i prema njemu slično postupati. To što je ekfrazе naposljetku zaokružena scenom s Ganimedom, vjerojatno treba pripisati Flakovom okretanju ranijoj epici. Vergilije je, vidjeli smo, također opisao olimpskog vinotoču na jednoj tkalačkoj rukotvorini (*Verg. A. V, 250–257*). Flak odanle posuđuje i sintagme *frondosa Ida* (414) i *Iovis armiger* (416).

Flakov pak opis broda Arga (I, 130–148) posve je inovativan i pjesnički slobodan:

hic sperata <deo> Tyrrheni tergore piscis
Peleos in thalamos vehitur Thetis; aequora delphin
corripit, <ipsa> sedet deiecta in lumina palla
nec Iove maiorem nasci suspirat Achillen.
hanc Panope Dotoque soror laetataque fluctu
prosequitur nudis pariter Galatea lacertis
antra petens; Siculo revocat de litore Cyclops.
contra ignis viridique torus de fronde dapesque
vinaque et aequoreos inter cum coniuge divos
Aeacides pulsatque chelyn post pocula Chiron.
parte alia Pholoe multoque insanus Iaccho
Rhoecus et Atracia subitae de virgine pugnae.
crateres mensaeque volant araeque deorum
poculaque, insignis veterum labor. optimus hasta
hic Peleus, hic ense furens agnoscitur Aeson.

*Tetidu – nadao joj se bog – ovdje tirenska riba nosi na
leđima u Pelejevu ložnicu; delfin juri pučinom.
Ona pak sjedi prebacivši haljinu preko očiju i uzdiše jer
Ahilej po rođenju nije veći od Jupitera.
Tu su i Panopa i sestre joj Dota i Galateja, jednako
golih ramena, uživaju u valovima, slijede je i hrle
u pećine. Kiklop je doziva natrag sa sicilskog žala.
Sučelice je vatra i krevet od zelena lišća, gozbe i vina, te
među morskim bogovima Ejakov sin sa ženom.
Nakon gozbe Hiron zasvira liru. Na drugoj su strani
Foloja i Rek, lud od pustoga vina, te borbe što izbiše
zbog atračke djevojke. Lete posude i stolovi, božanski
oltari i čaše, čudesno djelo iz starine.
Ovdje se razaznaje Pelej, ponajbolji kopljanik, ondje
pak Ezon gdje s mačem divlja. Monik se nevoljkim*

fert gravis invito victorem Nestora tergo
 Monychus, ardenti peragit Clanis Actora quercu.
 nigro Nessus equo fugit adclinisque tapetis
 in mediis vacuo condit caput Hippasus auro.
Val. Flacc. I, 130–148.

*leđima muči pod težinom pobjednika Nestora,
 dok Klan plamtećom hrastovinom probada
 Aktora. Crni kentaur Nes bježi, a Hipas u sredini,
 naslonjen na pokrivače, zariva glavu u praznu
 posudu od zlata.*

Argo je po svemu sudeći najuspjelija Flakova ekfrazna. Pjesnik u proemiju za nj rabi izraz *fatidica ratis* (I, 2). Sagradivši ga, Arg ga je oslikao mitološkim prizorima (*picturae varios super addit honores*, I, 129). U prvom planu su događaji iz Pelejeva života: Tetida plovi na delfinovim leđima u pratnji nimfa (130–136), svadba Peleja i Tetide (137–139), borba Lapita i Kentaura na svadbi Piritoja i Hipodamije (138–148). Prve dvije scene nalazile su se na jednoj, a treća na drugoj strani broda (*cf. parte alia*, 138). Svi likovi i prizori u nekoj mjeri su povezani s temom spjeva. I sâm jedan od Argonauta, Pelej je poput Jasona tesalskog podrijetla.²⁹ Tetida će pak kao morska boginja kasnije pomoći u spašavanju broda (I, 658). Nadalje, neki motivi iz prizora s Ahilejevom majkom nalikuju na Flakov opis napuštene Medeje u posljednjem pjevanju (*cf. deiecta in lumine palla* I, 132; *deiecta residens in lumine palla* VIII, 204). U istom je pjevanju još jedna sličnost s opisom Arga. Na Peuki, otoku na ušću Dunava, Jasonovi Argonauti ratuju s barbarskim Kolšanima (VIII, 255), baš kao što u ekfrazi Lapiti odolijevaju divljim Kentaurima (I, 137). Konačno, dvojica starijih Argonauta Pelej (I, 144) i Nestor (I, 145) kao i Jasonov otac Ezon (I, 145) sudjeluju u borbi na brodu. Kad je riječ o rasporedu prizora, čini se da Flak stvara po grčkom Apolonijevu predlošku (*Apollon.* I, 577). Naime, u helenističkoj verziji koju slijedi rimski pjesnik Tetida je već udana, a Ahilej rođen još prije početka Jasonova putovanja. Takav redosljed suprotan je Katulovoj kronologiji zbivanja u prvome latinskom epiliju (*Cat.* LXIV, 19–21). Posljednji prizor ekfrazne dvostruko je zanimljiv. Scena svadbe Piritoja i Hipodamije nastavlja se na Pelejevo i Tetidino slavlje. No, epilog je sada potpuno drugačiji. Flakov majstorski opis nastalog sukoba Lapita i Kentaura (*crateres mensaeque volant araeque deorum / poculaque, insignis veterum labor*; 142–143), sasvim je na tragu retoričkog zahtjeva da ekfrazna treba biti zorno slikanje prizora (ἐνάργεια).

Gomila likova i metež u posljednjim stihovima ekfrazne podsjećaju na slične umjetničke prikaze te epizode. Svakako su najpoznatije scene na metopama s južnog friza atenskog Partenona, djelo Fidijine radionice. Slični prizori nalazili su se i na zapadnom zabatu Zeusova hramu u Olimpiji (*Paus.* V, 10). Pausanija je zabilježio da je ova scena krasila i štit Atenina brončanog kipa što su ga Grci podigli od plijena nakon bitke kod Maratona (I, 28). Sva navedena djela ipak se razlikuju od Flakova opisa legendarnog sukoba. Čitamo li pažljivije njegove stihove, uočiti ćemo da pjesnik gotovo zanemaruje junaštvo: Nes je prikazan u trenutku bijega, Aktor je ubijen gorućim deblom, dok Hipas leži na prekrivačima i skriva glavu u zlatnoj posudi. Pre-

²⁹ Katul ga, primjerice, u ovdje spomenutom epiliju zove *Thessaliae columen Peleu* (*Cat.* LXIV, 26).

ma tome, ne samo da se opis prilično razlikuje od ranijih kiparskih ostvarenja, nego on prekida s tradicijom.³⁰

Prema svemu sudeći, Valerije Flak posjedovao je sposobnost da svjesno reproducira stare pjesničke opise, a da pritom uvijek bude originalan i slobodan. On prihvaća širok opseg općih mjesta, tema i motiva iz svih književnih epoha, počevši od arhajske grčke epike pa sve do Vergilija, no uvijek ih mijenja u skladu s vlastitim narativom. Drugim riječima, Flakovi opisi nisu samo protkani junačkim djelima, već potiču čitatelja na razmišljanje i nagovještavaju nedaće koje budućnost donosi protagonistima.

Za cara Domicijana na stvaralačkom vrhuncu bio je Publije Papinije Stacije (c. 45–96). Rimski pjesnik rodnom iz Napulja, Stacije je sastavio zbirku pjesama različitog metra *Šume*, no slavu mu je donio ep *Tebaida*. Spjevan u dvanaest pjevanja i više od deset tisuća stihova, ep obrađuje mitski pohod sedmorice junaka protiv Tebe i borbu braće Polinika i Eteokla (*fraternae acies*, I, 1). Za prikaz bratoubilačkog sukoba Stacije se mogao poslužiti nizom predložaka. Tebanski ciklus bio je obrađen u drevnom grčkom kikličkom epu, kao i u nesačuvanu spjevu Antimaha iz Kolofona (V–IV. st. pr. Kr). *Tebaida* obazrivo slijedi Vergilija i pokazuje sve značajke junačkog epa. Spjev se dijeli na dvije heksade, od kojih je druga, baš poput *Eneide*, posve prožeta ratnim motivima. Među velikim mnoštvom likova i uslijed složene radnje čini se da nedostaje pravi protagonist, u čemu neki vide Lukanov utjecaj.³¹ I kao što je u tematsko-motivskom smislu crpio pjesničko nadahnuće iz rimske epike, Stacije se u opisima ugledao u onodobnu likovnu umjetnost. Bio je veoma omiljen u srednjem vijeku, da bi od polovice XX. st. nanovo zaokupio interes književne kritike. Obično se hvali njegova sposobnost da u opisima zaustavi čitaoca i predoči mu prizor.³² *Tebaida* sadrži ukupno šest takvih opisa, po tri u svakoj heksadi. To su redom: Adrastov pehar (I, 543–551), Argijina ogrlica (II, 269–296), Herkulov krater i Admetov ogrtač (VI, 535–547), Marsovo svetište (VII, 40–54), palača Sna (X, 84–117) i žrtvenik Milosrđa (XII, 481–511).

Usred gozbe u čast Tideja i Polinika, argivski kralj Adrast izlijeva žrtvu ljevanicu bogovima. Domaćin tom prilikom rabi pehar što ga baštini od predaka. U nevelikoj ekfrazi Stacije opisuje posudu (I, 543–551):

tenet haec operum caelata figuras:
aureus anguicomam praesepto Gorgona collo
ales habet, iam iamque uagas (ita uisus) in auras
exilit; illa graues oculos languentiaque ora
paene mouet uiuoque etiam pallescit in auro.
hinc Phrygius fuluis uenator tollitur alis,
Gargara desidunt surgenti et Troia recedit,

*Na izrezbarednoj posudi nalaze se likovni prikazi:
Zlatni letač nosi zmijokosu Gorgonu odrubljene
glave, i već se – tako izgleda – vinuo u zrak.
Ona kao da miče otežale oči i klonulo lice i čak
blijedi u živome zlatu. Tu je i frigijski lovac, diže
se na žutim krilima. Dok se on penje, Gargar se
sagiba i Troja uzmiče. Drugovi žalosni stoje i psi*

³⁰ Nasuprot tome, u Pseudo-Hesiodovom *Štitu* (178–190) borba Lapita i Kentaura opjevana je u izrazito junačkom tonu: na štitu se sudarahu kao da su živi (καί τε συναίδην ὡς εἰ ζωοί περ ἑόντες, 189).

³¹ Conte 1994, 486.

³² Vessey 1973, 10.

stant maesti comites frustra que sonantia lassant
 ora canes umbramque petunt et nubila latrant.
 hanc undante mero fundens uocat ordine cunctos
 caelicolas, Phoebum ante alios, Phoebum omnis ad
 aras laude ciet comitum famulumque euincta pudica
 fronde manus, cui festa dies largoque refecti
 ture uaporatis lucent altaribus ignes.
Stat. Theb. I, 543–551.

*zalud umaraju glasna usta, traže sjenu i laju na
 oblake.
 Ondje pak izlijeva tekuće vino i redom zaziva sve
 bogove, prije svih Feba. Ovjenčana neporočnim
 vijencem, čitava družina pratioca i slugu hvalom
 uz oltare zaziva Feba. Njemu u čast svečan je
 dan, njemu svijetle plamenovi raspireni obilnim
 tamjanom na zakađenim oltarima.*

Perzej i Ganimed protagonisti su Stacijeva opisa pehara (544–551). Izvršivši što je naumio, Perzej se vinuo u zrak noseći Gorgoninu glavu. Nju su neki istraživači povezali s boginjom osвете Tisifonom. Na samom početku epa ova je ispunila Eteokla bratoubilačkim gnjevom. No, Eteoklo nije poput Perzeja pobjednik, već žrtva. S druge strane, Ganimed je opjevan tužnim tonovima. U središtu prizora su njegovi drugovi i psi koji se ne mire s mladićevim odlaskom na Olimp. Njihova tuga (*stant maesti comites*, 550) podsjeća na suze Eteoklove pratnje kad sazna za Polinikov pothvat (*flent maesti retro comites*, XI, 246). Čini se ipak da bi vezu ovog prizora s epskom cjelinom valjalo tražiti u Jupiterovu liku, budući da je on bio odlučio uništiti kraljevski Arg.

Trideset tri stiha dug opis Harmonijine ogrlice najopsežnija je Stacijeva ekfrazna (II, 269–296):

Lemnius haec, ut prisca fides, Mauortia longum
 furta dolens, capto postquam nil obstat amori
 poena nec ultrices castigauere catenae,
 Harmoniae dotale decus sub luce iugali
 struxerat. hoc, docti quamquam maiora, laborant
 Cyclopes, notique operum Telchines amica
 certatim iuuere manu; sed plurimus ipsi
 sudor. ibi arcano florentes igne zmaragdus
 cingit et infaustas percussus adamanta figuras
 Gorgoneosque orbes Siculaque incude relictos
 fulminis extremi cineres uiridumque draconum
 lucentes a fronte iubas; hic flebile germen
 Hesperidum et dirum Phrixei uelleris aurum;
 tum uarias pestes raptumque interplicat atro
 Tisiphones de crine duces, et quae pessima ceston
 uis probat; haec circum spumis lunaribus unguis
 callidus atque hilari perfundit cuncta ueneno.
 non hoc Pasithea blandarum prima sororum,
 non Decor Idaliosque puer, sed Luctus et Irae
 et Dolor et tota pressit Discordia dextra.

*Nju je Lemljanin prema drevnom vjerovanju
 načinio Harmoniji na svadbeni dan, divotu u
 miraz, beskraino uvrijeđen Marsovom varkom, kad
 ništa ne stajaše na putu osujećenoj ljubavi, niti
 je kazniše osvetničke verige. Mada vještiji za veće
 predmete, Kiklopi je izradiše uz pomoć prijateljskih
 ruku Telhina, takmeći se, vrli rukotvorci. Ali
 najviše se oznojio sâm.*

*Ovdje skrivenim plamom ovija cvjetne smaragde i
 zlokobne likove od kovana čelika, Gorgonine oči i
 pepeo vrha munje što osta na sicilskom nakovnju te
 krijeste što sjaju na čelu zelenih zmija.*

*Ondje je pak žaljenja dostojan plod Hesperida i
 strašno zlato Friksova runa.*

*Zatim umeće razne nevolje i vođu zavedenog crnim
 vlasima Tisifone, i što najgora svjedoči sila – pojas.
 Domišljat kakav jest, to ukrug maže mjeseca
 pjenom i sve puni otrovom vedrim.*

*Ne oblikova to Pasiteja, prva među ljupkim
 sestrama, ni Ljepota nit' idalski dječak, već Tuga,*

³³ Vessey 1973, 100.

prima fides operi, Cadmum comitata iacentem
 Harmonia uersis in sibila dira querelis
 Illyricos longo sulcauit pectore campos.
 improba mox Semele uix dona nocentia collo
 induit, et fallax intrauit limina Iuno.
 teque etiam, infelix, perhibent, Iocasta, decorum
 possedisse nefas; uultus hac laude colebas,
 heu quibus, heu, placitura toris! post longior ordo.
Stat. Theb. II, 269–296.

*Srdžba i Bol te Nesloga k tome, svom snagom desnice svoje.
 Djelo se prvi put dokaza kad je Harmonija prateći
 Kadma što nauznak ležaše, stalnim tužaljicama i groznim
 siktanjem iz dna duše izbrazdala ilirska polja. Netom
 zatim i drska Semela škodljive darove stavi na vrat, te
 prijetvorna Junona prijede prag.
 I ti si, nesretnice, kažu, Jokasto, posjedovala ukleti nakit.
 Ovim si uresom okitila lice, jao ga tebi, da umiriš ložnicu!
 A poslije toga poduži je red.*

U dogovoru s argivskim kraljem Polinik je oženio njegovu kćer Argiju i darovao joj prekrasnu ali zlokobnu ogrlicu što ju je bio načinio Vulkan i priložio kao svadbeni poklon Harmoniji i Kadmu. Budući da je Harmonija bila plod preljubničke ljubavi Marsa i Venere, ovim se darom božanski kovač htio osvetiti bivšoj supruzi. Ekfrazu počinje aluzijom na Venerin preljub, opjevan u Homerovoj *Odiseji* (VIII, 256–366), a zatim se potanko opisuje izrada. Stacije tom prilikom opisuje Telhine gdje izrađuju umjetnički predmet, dok su raniji epski pjesnici u tom smislu navodili isključivo Vulkana (Hefesta) i Kiklope (cf. *Hom. Il.* XVIII, 478–608; *Hes. Theog.* 578–584; *Ps. Hes.* 140–321; *Apollon. Rhod.* I, 721–768). Stacije poimence navodi da su Tuga, Srdžba i Bol pomagale Hefestu u izradi ogrlice. Potom slijedi opis predmeta. *Infestaefigurae* (II, 277) ispunjavaju čitavu površinu ogrlice: Gorgonine oči, zelene zmije, kojekakve bolesti, otrovi i dr. Uz zbiljske tvari (zlato, čelik i smaragde) vežu se pridjevi koji izazivaju jezu (*infaustus*, *flebile* i *dirum*). Na ogrlici su se našli i Pasiteja, Kupidon (*idalicus puer*, 287) i Ljepota, likovi u bliskom odnosu s Venerom čijoj je kćeri na propast bog izradio ogrlicu.

U jezičnom smislu Stacije je uglavnom nasljedovao Ovidija i Seneku Mlađeg.³⁴ Moguće je i da se poslužio nekim ranijim opisom Harmonijine ogrlice.³⁵ Suvremena književna kritika u Stacijevoj ekfrazi vidi niz aluzivnih i metapjesničkih elemenata.³⁶ Prvo, pjesnik više puta upozorava na ranije epske opise. Kiklopi i Telhini su, napominje Stacije, bili osobito vješti u izradi većih predmeta (*docti maiora*, 273). To je očita aluzija na opsežne opise štitova kod Homera, Pseudo-Hesioda i Vergilija. Osim toga, sudjelovanje Telhina u izradi ogrlice neki tumače kao nasljedovanje Kalimaha koji ih spominje na početku pjesničke zbirke Αἴτια (*Uzroci*).³⁷ Treća je zanimljivost Stacijev *cestos* (283), inače grč. κεστός, Afroditin pojas iz *Ilijade* (XIV, 214) i njegova veza s Pasitejom (286), jednom od Harita. Povežemo li predmet i biće, očito je da

³⁴ *Ovid. Met.* IV, id, *Sen. Med.* 731 id.

³⁵ Vessey 1973, 139–139 drži da bi to mogao biti neki od Kalimahovih opisa.

³⁶ Vessey 1973, 138; Chinn 2011, 82.

³⁷ McNelis 2007; Hopkinson 1984, 139–148.

oboje podsjećaju na Homerovu pripovijest o Herinu zavođenju Zeusa (*Il.* XIV, 213–346). Prema toj priči, Hera je bila posudila Afroditin pojas i zamolila San da uspava Zeusa, obećavši da će mu dati Pasiteju za ženu (*Il.* XIV, 264–276). Ne ulazeći u raspravu o dubljim razlozima Stacijeva izbora, navedimo samo da u opisu ogrlice neki vide i snažan teogonijski utjecaj.³⁸

Usporedimo li ovu ekfrazu s epskom cjelinom, opis Harmonijine ogrlice izgleda kao neka vrsta sinegdohe. Naime, ogrlica objedinjuje motive čitave *Tebaide*: nesreća koja je namijenjena nositelju ogrlice odgovara nesreći tebanske vladarske obitelji. K tome, sablasni likovi na ogrlici upućuju na tebansku propast i svojom pojavom odaju stravičan prizvuk: kao simbol straha, Gorgone su redovito bile povezivane uz ratnike i oružje (*cf. Ps. Hes. Sc.* 224–240; *Hom. Il.* XI, 35; V, 741). Pjesnik povezuje predmet i cjelinu *Tebaide* i kad na jednom mjestu aludira da je jednako teško opisati ogrlicu i oblikovati ep. Tako prije upisa stoji *longa est series, sed nota, malorum* (II, 267), kao što na početku spjeva piše *unde iubetis ire, deae?* (I, 3), te opet *longa retro series* (I, 7). Čini se, dakle, da spjev i ekfrazu imaju načelno istu temu: odnos bivših vlasnica ogrlice (Semela – Harmonija – Jokasta) odgovara narativu o prokletstvu tebanskog roda.³⁹

Sredinom šestog pjevanja Stacije je opisao krater (posudu široka oboda za miješanje vode i vina) i ogrtač (VI, 535–547):

Centauros habet arte truces aurumque figuris
terribile: hic mixta Lapitharum caede rotantur
saxa, faces (aliique iterum crateres); ubique
ingentes morientum irae; tenet ipse furentem
Hylaeum et torta molitur robora barba.
at tibi Maeonio fertur circumflua limbo
pro meritis, Admete, chlamsy repetitaque multo
murice: Phrixei natat hic contemptor ephebus
aequoris et picta tralucet caerulus unda;
in latus ire manu mutaturusque uidetur
bracchia, nec siccum speres in stamine crinem;
contra autem frustra sedet anxia turre suprema
Sestias in speculis, moritur prope conscius ignis.
Stat. Theb. VI, 535–547.

*Na sebi ima divlje Kentaure i strašne likove od zlata.
Ovdje sred pokolja Lapita leti kamenje, baklje, i druge
posude k tome – posvuda silan bijes umirućih.
On sâm drži bijesnog Hileja, vuče ga za bradu i
zamahuje toljagom. A tebi, Admete, radi zasluga tvojih,
nose ogrtač porubljen meonskim ukrasom i više puta
obojan purpustom.
Tu je i mladi plivač što prezire Friksovo more, plavkast
svjetluca oslikanim valom. Vidi se kako pliva po boku,
evo zamahnut će i drugom rukom. Čovjek bi rekao da
je mokre kose na predi. Sučelice njemu, djevojka iz Sesta
na vrhu kule uzalud sjedi i tjeskobno gleda. Znajući što
je posrijedi, do nje se gasi plamen.*

Prvi predmet bio je Herkulov krater (posuda za miješanje vina i vode), nagrada argivskom kralju Amfijaraju za pobjedu u utrci kolima. Prizori meteža, borbe i smrti ispunjavali su vanjsku površinu posude. Kao simboli bezumne sile i razaranja najprije se navode Kentauri (535), čime se najavljuje okršaj pod Tebom. Zatim slijedi opis

³⁸ Chinn 2011, 83.

³⁹ McNelis 2007, 59–60.

borbe Lapita i Kentaura, koji po frazeologiji donekle podsjeća na ekfrazu Stacije suvremenika Valerija Flaka.⁴⁰ Drugi dio ekfrazne počinje izravnim obraćanjem kralju Admetu (541). On je kao nagradu za drugo mjesto u utrci dobio purpurni ogrtač s prizorima iz legende o Leandru i Hero (VI, 541–547). Prema legendi, zaljubljeni mladić svake večeri plivao je s jedne na drugu obalu Helesponta da susretne djevojku. Tamo bi ga čekala Hero i svjetlom baklje pokazivala mu put. No, jedne zimske večeri mladić je nestao u valovitom moru. Stacije je oslikao taj trenutak, pun *pathos* i tuge (*frustra sedet anxia turre suprema / Sestias in speculis, moritur prope conscius ignis*; 536–537). Sama po sebi nameće se usporedba Hero s Argijom koja iščekuje suprugov povratak. Druga bi paralela mogla biti Antigona: i ona će kasnije tužno promatrati bratoubilački sukob u Tebi.

Mada kratke, Stacijeve ekfrazne sadrže mnoštvo likova u metežu i kretanju. Iz toga proizlazi da se pjesnik ugledao na prethodnike i vjerno opisao predmete, u toj mjeri da se dadu usporediti s umjetninama flavijevskog doba.⁴¹ Kao primjer bismo mogli uzeti Titov slavoluk u Rimu (81. g.), čiji reljefi majstorski prikazuju iluziju dubine prostora.⁴² Prenatrpani likovi i prizori s Titova slavoluka gotovo da podsjećaju na stilska obilježja manirizma i baroka.⁴³ Slična nastojanja primjećuju se i u Stacijevim ekfrazama.

Treći pisac ekfrazne flavijevskog razdoblja bio je Tiberije Kacije Askonije Silije Italik (26–101). Rimski konzul koncem Neronove vladavine, Silije Italik stekao je slavu kao epski pjesnik. Njegov *Punski rat* (*Punica*), najdulji sačuvani spjev rimske književnosti, obuhvaća sedamnaest pjevanja i preko dvanaest tisuća stihova. Fabula epa prati Drugi punski rat, od pada Sagunta (218. pr. Kr.) do Scipionove pobjede kod Zame (202. pr. Kr.). Analistički pristup u pripovijedanju o slavnim danima republikanskog Rima pjesnik je uglavnom nasljedovao od Tita Livija, dok je u epskoj tehnici slijedio homersko-vergilijansku tradiciju. *Punski rat* obuhvaća četrnaest mahom kraćih ekfrazna: Junonin hram u Kartagi (I, 81–92), štit u rijeci Bagradi (I, 407), nepoznat hram u Rimu, sastajalište Senata (I, 609–629), Teronovo oružje (II, 153–159), Hanibalov štit (II, 395–456), hram u Gadesu (III, 32–45), Kriksovo oružje (IV, 150–156), Flaminijevu vojničku opremu (V, 130–148), trijem u Liternu (VI, 653–716), Scevolin štit (VIII, 383–389), Forikov štit (X, 173–175), Grosfov štit (XIV, 211–217), Hazdrubalov ogrtač (XV, 421–433) i Scipionovo oružje (XVII, 395–398). Premda izostaje tipičan pro-

⁴⁰ Flak ovako opisuje nastali metež: *Crateres mensaeque volant araeque deorum poculaque* (I, 124). Stacije pak piše: *hic mixta Lapitharum caede rotantur saxa, faces alique iterum crateres* (VI, 536–537).

⁴¹ Cf. Vessey 1973, 10.

⁴² Henig 1983, 76.

⁴³ Tako Vessey 1973, 11 citira starije mišljenje (Gsell 1894, 127): „Des signes de décadence se montrent dans l'architecture qui vise à la richesse: un goût exagéré pour les matériaux précieux la surcharge de l'ornementation.” „Znakovi opadanja očituju se u arhitekturi koja se okreće obilju. Pretjeran osjećaj za otmjene materijale natrpao ju je ukrasima.”

tagonist, kartaški vojskovođa Hanibal provlači se radnjom kroz čitav ep. Okosnica prvih dvanaest pjevanja *Punškoga rata* njegovi su vojnički pothvati, usmjereni protiv sudbinom predodređene rimske vlasti. U drugom pjevanju pripovjedna nit slijedi Hanibalovo kršenje primirja i pad Sagunta. Potaknuta nedavnim uspjehom, hispaniska su mu plemena darovala vojničku opremu, napose prekrasno izrađen štit. Silije Italik zaustavio je radnju i detaljno opisao prizore sa štita (*Sil. Ital.* II, 395–456):

Ecce autem clipeum saeuo fulgore micantem
Oceani gentes ductori dona ferebant,
Callaicae telluris opus, galeamque coruscis
subnixam cristis, uibrant quae uertice coni
albertis niueae tremulo nutamine pennae,
ensem, unam ac multis fatalem milibus hastam;
praeterea textam nodis auroque trilicem
loricam, nulli tegimen penetrabile telo.
haec, aere et duri chalybis perfecta metallo
atque opibus perfusa Tagi, per singula laetis
lustrat ouans oculis et gaudet origine regni.

Condebat primae Dido Carthaginis arces,
instabatque operi subducta classe iuuentus.
molibus hi claudunt portus, his tecta domosque
partiris, iustae Bitia uenerande senectae.
ostendant caput effossa tellure repertum
bellatoris equi atque omen clamore salutant.
has inter species orbatum classe suisque
Aenean pulsum pelago dextraque precantem
cernere erat: fronte hunc auide regina serena
infelix ac iam uultu spectabat amico.
hinc et speluncam furtiuoque foedera amantum
Callaicae fecere manus: it clamor ad auras
latratusque canum, subitoque exterrita nimbo
occultant alae uenantum corpora siluis.
nec procul Aeneadum uacuo iam litore classis
aequora nequiquam reuocante petebat Elissa.
ipsa pyram super ingentem stans saucia Dido
mandabat Tyriis ultricia bella futuris,
ardentemque rogom media spectabat ab unda
Dardanus et magnis pandebat carbasa fatis.
parte alia supplex infernis Hannibal aris
arcanum Stygia libat cum uate cruorem
et primo bella Aeneadum iurabat ab aeuo.
at senior Siculis exultat Hamilcar in aruis:
spirantem credas certamina anhela mouere,
ardor inest oculis, toruumque minatur imago.

Evo, i narodi što obitavaju uz Ocean vojskovođi nošahu darove: prekrasno štit silovita sjaja, galicijske zemlje djelo i kacigu ojačanu blistavom krijestom.

Na vrhu bijeloga čunja snježnobijelo trese se perje i lepršajući treperi; zatim mač i koplje – jedno doduše, no mnogim tisućama kobno. Tu je i oklop sastavljen od tri dijela sa zlatnim čvorovima, odijelo što ne propušta nijedno oružje. Promatra tako jedan po jedan dio od mjedi i teškog metala izrađene opreme, prepune blaga iz rijeke Taga. Diveći se sa sjajem u očima, sretan gleda početke kraljevstva.

Didona podizaše kule prve Kartage, a momci, pošto usidre brodove, stanu ustrajno raditi. Jedni molovima zatvaraju luku, drugima ti, Bitijo, časnici i pravedni starci, određuješ kuće i stanove.

Kopajući zemlju pronađu ratničkog konja, pokazuju glavu i znamenje pozdravljaju vikom. Usred ovih prizora vidi se i Eneja bez brodovlja i posade, baca ga more, a on desnicom moli.

Nesretna pak kraljica požudno ga gledaše vedrim licem, pogled joj već odaje naklonost.

Galicijske k tome ruke načiniše spilju i tajne sastanke ljubavnika.

Vika se uvis diže i pasji lavež, dok u strahu od iznenadnog pljuska, lovačke čete traže zaklon u šumi.

Nedaleko je i Enejino brodovlje.

Napustivši već obalu, plovilo je pučinom, a Elisa ga uzalud dozivaše natrag. Stojeći potom na ogromnoj lomači, Didona zapovijedaše budućim Tircima da je osvete ratom. Dardanac sred mora gleda plamen lomače pa k većoj sudbini raširi jedra.

Hanibal je na drugome dijelu štita, moli se uz oltare podzemnih bogova i sa stigijskom proročicom tajanstvenu izljuje krv: zakunio se naime da će već kao mladić zaratiti s Enejinim potomstvom. Stari pak Hamilkar ponosno jaše sicilskim poljima. Čovjek bi rekao da je živ i da zameće bojeve što oduzimaju dah:

Necnon et laeuum clipei latus aspera signis
implebat Spartana cohors; hanc ducit ouantem
Ledaeis ueniens uictor Xanthippus Amyclis.
iuxta triste decus pendet sub imagine poenae
Regulus et fidei dat magna exempla Sagunto.
laetior at circa facies: agitata ferarum
agmina uenatu et caelata mapalia fulgent,
nec procul usta cutem nigri soror horrida Mauri
adsuetas mulcet patrio sermone laenas.
it liber campi pastor, cui fine sine ullo
inuetitum saltus penetrat pecus: omnia Poenum
armenti uigilem patrio de more secuntur,
gaesaque latratorque Cydon tectumque focique
in silicis uenis et fistula nota iuuencis.
eminet excelso consurgens colle Saguntos,
quam circa immensi populi condensaque cingunt
agmina certantum pulsantque trementibus hastis.
extrema clipei stagnabat Hiberus in ora,
curuatis claudens ingentem flexibus orbem.
Hannibal abrupto transgressus foedere ripas
Poenorum populos Romana in bella uocabat.
tali sublimis dono, noua tegmina latis
aptat concutiens umeris celsusque profatur:
'Heu quantum Ausonio sudabitis, arma, cruore!
quas, belli uindex, poenas mihi, Curia, pendes!'
Sil. Ital. II, 395–456.

Silije započinje opis svečanim tonom (*ecce autem clipeum*, 395). Omrznuti vojskovođa dobio je oružje dostojno epskog junaka (cf. *Hom. Il. XVIII, 478–608; Verg. A. VIII, 626–728*). Umjetnici su na njemu izradili prizore koji upućuju na nepodmirene kartaško-rimske račune i na Hanibalovu ulogu u predstojećem sukobu. Scene su raspoređene preko četiri dijela štita: desna strana (405–431), lijeva strana (432–445), Sagunt u sredini (446–449), rijeka Ebro na rubu štita (449–452). Veći dio desne strane zapremaju slike iz mita o Didoni i Eneji (406–425). I dok prvi heksametri gotovo idilično opisuju osnutak Kartage, u ostalima se prikazuje *causa belli* i kraljičin osvetoljubivi nalog (*saucia Dido mandabat Tyriis ultricia bella futuris*, 423). Ostatak desne strane zauzimaju prikazi Hanibala (426–428) i Hamilkara (429–431). Očito je upravo Hanibal *ultor* iz Didonina proročanskog zaziva. Da je vojskovođa sudbinski predodređen za velike stvari, svjedoče i stihovi u kojima se opisuje njegova zakletva bogovima. S druge strane, Hamilkar je simbol dugotrajnosti kartaško-rimskog sukoba. Prva polovica lijevog dijela štita aludira na Prvi punski rat (432–436), dok druga, *laetior facies*, donosi scene iz svakodnevnog života (437–445). Zanimljiv je spomen spar-

sjaj mu u očima, a lice mu se prijeteći mršti. Lijevu stranu štita u visokom reljefu ispunjala je spartanska četa. Ksantip, podrijetlom iz Ledine Amikle, vodi je kao pobjednik u trijumfu. Pored njih, pod slikom svoga kažnjavanja visi Regul, tragičan junak, i Saguntu pruža uzvišen primjer vjernosti. U blizini je opet sretniji prizor: lovci prate krda divljih zvijeri i blistaju urezane nomadske kolibe. Tu je i strašna sestra crnoga Marsa, nagorene kože, na očinskom jeziku tješi pitome lavice.

Pastir slobodno hoda poljem, a njegovo stado nesmetano se kreće čitavim pašnjakom.

Po običaju predaka, sve pripada punskom pastiru: štapovi, pas Kidon, šator, vatra u žilama kremenata i frula poznata juncima.

Gordi se ističe Sagunt na uzdignutom brijegu.

Opsjedaju ga nebrojeni narodi i zbijene ratničke čete udaraju drhtavim kopljima.

Na rubu štita tekao je Ebro, krivudavim zavojima zatvarajući veliki krug.

Prelaskom rijeke Hanibal prekrši sporazum. Poziva punske narode u borbu s Rimljanima. Ponosan na takav dar, novi oklop klapajući namješta na široka ramena i govori uzdignute glave: „Jao, kolikom ćeš se, oklope, italskom natopiti krvlju! Koliku ćeš mi kaznu platiti, Senate, kad hoćeš rat!”

tanskog plaćenika Ksantipa.⁴⁴ Taj Grk pojavio se u kartaškim redovima kao opreka Ahejaca i Trojanaca odnosno Kartažana i Rimljana.⁴⁵ Saveznički grad Sagunt u sredini štita simbol je vjernosti. Konačno, Hanibalov oduševljeni poklik (455–456) zatkrđuje ekfrazu i povezuje opis s pripovijedanjem. Birajući ove likove i prizore, Silije naglašava vezu mitskog vjerolomstva i budućeg sukoba Kartage i Rima. Kao što je *fides* narušena Enejinim odlaskom iz Kartage, tako i Hanibal krši savez (*abrupto foedere*, 451) i prelazi rijeku Ebro.

Premda se bavi toliko puta opisanim predmetom, Silije ne prerađuje tradicionalne modele, već prilagođava zadani obrazac sadržaju i daje mu novu ulogu u epskoj cjelini. To se napose očituje u izboru tema i motiva. Pjesnik mahom opisuje slavne epizode nedavne prošlosti, dok su mitološke teme – kada ih i ima – samo naličje sadašnjeg neprijateljstva. Osim toga, za razliku od svojih suvremenika, Silije ne opisuje paradigmatke primjere bez izravne veze s epskom cjelinom. Naprotiv, slikajući iste teme i likove kao i u pripovjednoj dionici epa, on dodatno osnažuje narativ i obogaćuje ep. Konačno, pjesnik je morao sam oblikovati zamišljene umjetničke predmete i uklopiti ih u historijski spjev. Zbog toga je, smatraju komentatori, umjesto namumičnog prikaza prošlih događaja, Silijev opis sadržajem i strukturom blisko povezan s narativom.⁴⁶ Plinije Mlađi na jednom je mjestu zabilježio da je Silije Italik strastveno sakupljao umjetnička djela, osobito skulpturu, i da je posjedovao mnoštvo Vergilijevih poprsja (*Plin. Ep. III, 7*). Upravo se utjecaj vergilijanskih motiva i tema zastupljenih na rimskom historijskom reljefu lijepo vidi u njegovu pjesničkom opisu Hanibalova štita.

Kasnoantička epska ekfrazu

Klaudije Klaudijan veliki je pisac kasnoantičke epohe i jedan od posljednjih rimskih pjesnika (c. 373–404). Podrijetlom aleksandrijski Grk, od rane mladosti učio je latinski jezik, da bi uslijed vjerskih sukoba napustio rodni grad i okušao sreću u Rimu. Godine 395. sastavio je pohvalni govor u čast konzulâ. Stekavši slavu, po narudžbi je pisao pohvalne govore za vojskovođu Stilihona i njegove šticienike. Sastavljao je i pjesničke polemike, no najpoznatiji je po epovima *Rat protiv Gildona* (*De bello Gildonico*), *Polentinski ili gotski rat* (*De bello Polentino sive Gothico*) i *Otmica Prozerpine* (*De raptu Proserpinae*).

Posljednji rimski mitološki ep, *Otmica Prozerpine* posve odudara od tadašnje kršćanske epike. Okosnica radnje je Prozerpinina otmica i Cererina potraga za kćeri. Antički književnici u više su navrata obradili ovaj mit: *Homerska himna Demetri* naj-

⁴⁴ Za Ksantipa se inače vjerovalo da je u Prvome punskom ratu zarobio rimskog vojskovođu Regula (*Cic. Off. III, 99*).

⁴⁵ Vessey 1975, 402.

⁴⁶ Manuwald 2009, *passim*; Vessey 1975, 405.

poznatija je grčka, a odlomak iz Ovidijevih *Metamorfoza* rimska inačica (V, 341–571). U kompozicijskom smislu spjev podsjeća na epiku flavijevskog razdoblja. Obilježavaju ga manjak čvrste kompozicije, epizode povezane kratkim prijelazima, izostanak glavnog epskog junaka i učen izraz. Ograničen fabulom, Klaudijan je majstorski opisao predmete, prirodu i mitološke slike. Kad bismo, sukladno antičkom tumačenju, ekfrazu smatrali svakim opisom, ona bi u ovom slučaju pokrivala veći dio epa. Uzmemo li u obzir samo opise umjetničkih predmeta i arhitekture, čak i tada valja računati s mnoštvom opisa. Prvi u nizu je opis Cererine palače (I, 237–245):

Devenere locum, Cereris quo tecta nitebant
Cyclopum firmata manu: stant ardua ferro
moenia, ferrati postes immensaque nectit
claustra chalybs. Nullum tanto sudore Pyragmon
nec Steropes construxit opus; non talibus umquam
spiravere Notis animae nec flumine tanto
incoctum maduit lassa cervice metallum.
Atria cingit ebur; trabibus solidatur aenis
culmen et in celsas surgunt electra columnas.
Claud. RP. I, 237–245.

*One do mjesta su došle gdje krovovi Cerere sjaje
Što ih sazida čvrsta kiklopska ruka: stoje
Šiljasti željezni bedemi, željezni dovratci stoje,
Čelik spinje goleme brave. Nijedno djelo,
S toliko znoja Piragmon i Sterop učinili nisu;
Nikad iz duše toliko stenjali nisu i nikad
Takva rijeka znoja ne poteče s umorne šije
Smočiti nekuhan metal. Bjelokost pokriva atrij,
Krov je na mjedenim gredama, stupi od elektra stoje.
Prevela M. Milićević Bradač*

Nakon što je Prozerpina sklonila kćer na Siciliju, Venera odlazi na otok da susretne djevojku. Božica ljubavi stigne s Minervom i Dijanom i ugleda Prozerpinu gdje sjedi pred majčinom palačom. Klaudijan opisuje građevinu u osam stihova. Ekfrazu Cererina doma podsjeća na ranije epske opise Alkinojeve, Ejetove, Latinove, Sunčane i Kleopatrine palače (*Hom. Od. VII, 84–132; Apol. Rh. III, 215–248; Verg. Aen. VII, 170. i d; Ov. Met. II, 1. i d; Luc. X, 111. i d.*). Na prikazima prostranih i otmjeno izrađenih dvora ističe se sjaj dragog kamenja i bljesak skupocjenih metala. Klaudijan je zacijelio nadahnuo i zbiljski dvor cara Honorija, čija je prijestolna dvorana imala stupove od crvenog granita (*Claud. Stil. 241*). Da je dvorski ritual inspirirao pjesnika, otkriva i opis podzemlja pri dolasku Plutona u Tartar s otetom djevojkom (II, 306–372).⁴⁸

Neposredno nakon ovog opisa slijedi najpoznatija ekfrazu Klaudijanova mitološkog epa, opis Prozerpinina tkanja (I, 247–275):

Hic elementorum seriem sedesque paternas
insignibat acu: veterem qua lege tumultum
discrevit Natura parens et semina iussis
discessere locis: quidquid leve, fertur in altum,
in medium graviora cadunt, incanduit aer,
legit flamma polum, fluxit mare, terra pependit.

*Ovdje je izvezla iglom slijed počela i svoga
Sjedište oca: i kojim je zakonom majka Natura
Staru razlučila zbrku da se slože počela
Redom sva na zadana mjesta: što god je lako,
Diže se u vis; teže sredini pada i zrak se
Bijeli; vatra izabire nebo, istječe more,*

⁴⁷ Cf. Milićević 1997, 72–98.

⁴⁸ Osim toga, odlomak je djelomice nadahnut i šestim pjevanjem Vergilijeve *Eneide*. V. Cameron 1970, 282.

Nec color unus erat: stellas accendit in auro,
 ostro fundit aquas. Attollit litora gemmis
 filaque mentitos iam iam caelantia fluctus
 arte tument. Credas inlidi cautibus algam
 et raucum bibulis inserpere murmur harenis.
 Addit quinque plagas. Mediam subtegmine
 rubro obsessam fervore notat; squalebat inustus
 limes et assiduo sitiabant stamina sole:
 vitales utrimque duas, quas mitis oberrat
 temperies habitanda viris; in fine supremo
 torpentes traxit geminas brumaeque perenni
 foedat et aeterno contristat frigore telas.
 Nec non et patrum pingit sacra Ditis
 fatalesque sibi Manes. Nec defuit omen;
 praescia nam subitis maduerunt fletibus ora.
 Coeperat et vitreis summo iam margine texti
 Oceanum sinuare vadis; sed cardine verso
 cernit adesse deas imperfectumque laborem
 deserit et niveos infecit purpura vultus
 per liquidas succensa genas castaeque pudoris
 illuxere faces. Non sic decus ardet eburnum,
 Lydia Sidonio quod femina tinxerit ostro.
Claud. RC I, 247–275.

*Visi i zemlja. Ima tu boja više od jedne:
 Zvijezde pali zlatom, polijeva grimizom vode.
 Od dragulja obalu stvara, valove odmah
 Crtaju vješte niti. Kao da udara alga
 Stijene i mukli šumor u žedni ulazi pijesak.
 Dodaje pet im strana: srednju vrućina što tišti
 Crvenom pokriva bojom; bio je hrapav i užgan
 Kraj i preda na stranu od stalnog žedaše sunca;
 Pojase pune života s obje dodaje strane,
 Oblijeva nježna ih klima za život ljudi; na kraju
 Povlači dvije smrznute zemlje i tkaninu zimom
 Trajnom nagruđuje i još vječnim rastužuje ledom.
 Isto prikazuje sveto stanište strica joj Dita
 I njoj sudbonosne Mane; ni znamen odsutan nije,
 Sluteć' budućnost lice se nenadnim ovlaži plačem.
 Već započinje ona na krajnje rubove tkanja
 Bistre savijati vode Oceana; kad li se vrata
 Otvore i tad vidi da božice stižu, a ona
 Posao pusti nedovršen, bijelo njezino lice
 Obli rumenilo, zažaren glatki obraz zablista
 Svjetlom čednoga stida: bjelokosni tako ne sjaji
 Nakit, koji Lidanka sidonskim grimizom boji.
 Prevela M. Milićević Bradač*

Tkanina je zapravo Prozerpinin dar majci. Klaudijan se i ovdje nadahnuo ranijim epskim opisima. Kirka je tkala u *Odiseji* i *Eneidi*, a Helena i Andromaha u *Ilijadi* (*Od.* X, 222–223; *A.* VII, 14; *Il.* III, 125; XXII, 440). Iz ekfrazе se razabire da je najviše dugovao Ovidijevu opisu Arahnina tkanja (*Met.* VI, 103–128). Međutim, prizori s Prozerpinine tkanine razlikuju se od svih netom spomenutih predložaka. I dok Andromaha ukrašava platno jednostavnim cvjetnim motivima, Cererina kći tka ustrojstvo svemira. Na njenoj se tkanini naziru Jupiterov i Plutonov svijet. Zlatnom niti oblikovala je zvijezde, purpurnom more, crvenom žarki pojas, a draguljima obale i valove. Klaudijan je i ranije opisivao odjeću, na primjer Honorijev plašt u svečanoj povorci. U *Panegiriku Honoriju* navodi da je car nosio ogrtač optočen indijskim draguljima, smaragdima, ametistima, safirima i hispanskim zlatom (*4 Cos. Hon.* 565 i dr).⁴⁹ Osim toga, opis podsjeća na tekstove novoplatonskog filozofa Prokla i komentatora Porfirija, gdje se Prozerpinino tkanje povezuje s orfičkim peplosom koji simbolizira svemir (*In Tim.* V, 307; *De antr. Nymph.* XIV, 15).⁵⁰

⁴⁹ Drugi pak uspoređuju takav raspored sa scenama na Teodozijeve obelisku iz Konstantinopola. V. Gruzelier 1988, 58.

⁵⁰ Milićević 1997, 79–80.

Dijeleći svijet na dvoje, pjesnik je aludirao na Prozerpinin život: djevojka je započela životni put u roditeljskoj, a nastavila ga u muževnoj kući. Time je pomiren Jupiterov i Plutonov svijet u skladnu cjelinu.⁵¹ Klaudijanova ekfaza i inače ima važnu ulogu u epskoj cjelini. Autor na početku epa pripovijeda o Plutonovoj pobuni protiv Jupitera (I, 32–47): prvi izražava nezadovoljstvo jer za razliku od Jupitera i Neptuna nije u braku. Slično tome, motivi s Prozerpinine tkanine aludiraju na razdiobu vlasti i ravnotežu u kozmosu. Uostalom, filozofska promišljanja značajka su čitava Klaudijanova opusa.

Posljednji dio ulomka najavljuje Prozerpininu budućnost u donjem svijetu (*Nec non et patru pingit sacraria Ditis / fatalesque sibi Manes*, 265–266). Svjesna toga što joj donosi budućnost (*praescia*, 268), Prozerpina ipak ne razmišlja o vlastitoj sudbini. Ugledavši božice pred hramom, djevojka se zarumeni u obrazima. Pjesnik uspoređuje njeno rumenilo s nakitom od feničkog purpura (I, 274–275). Ovidije je na sličan način opisao Arahnino lice, no rumenilo je ondje znak gorde samouvjerenosti tijekom natjecanja s božicom.

Nakon kratka opisa Venerina ogrtača (*sudata marito / fibula purpureos gemma suspendit amictus*; II, 16–17), slijede dvije skladne ekfaze: Atenina vojna oprema (II, 21–26) i Dijanina tunika (II, 33–35):

Tritonia casside fulva
caelatum Typhona gerit, qui summa peremptus
ima parte viget moriens et parte superstes,
hastaque terribili surgens per nubila ferro
instar erat silvae; tantum stridentia colla
Gorgonis obtentu pallae fulgentis inumbrat.

....

Crispatur gemino vestis Gortynia cinctu
poplite fusa tenus, motoque in stamine Delos
errat et aurato trahitur circumflua ponto.
Claud. RP, II, 21–26; 33–35.

Tritonija nosi
Izrađen Tifonov lik na žutoj kacigi: on je
Gore mrtav, a dolje zdrav, te umire dijelom,
Dijelom ostaje živ; i koplje je nalik na stablo;
Strašno se željezo diže u oblake, haljinom sjajnom
Ipak siktave vratove skriva strašne Gorgone.

....

Njoj do koljena visi široka gortinska halja,
Dvostruki pojas je paše, u podatnoj tkanini luta
Otok Del i stere se zlatnim okružen morem.
Prevela M. Milićević Bradač

Klaudijan započinje i drugo pjevanje sažetim opisom s učenim digresijama. Najprije opisuje Venerin, Dijanin i Minervin dolazak na Siciliju. Prva nosi zlatnu kacigu s urezanim prizorima svladavanja Tifona, a druga haljinu s pozlaćenim prikazom otoka Dela. Poput onodobnih dvorskih umjetnika, i Klaudijan je rado ispunjavao prazne površine uresom i biranim izrazima. Na sličan način opisao je već spomenuti Honorijev plašt, kao i opremu i odjeću Venerinih pratilja. Mada je *Otmica Prozerpine* daleko od ratničkog epa, Klaudijan je ipak i ovdje u nekoliko navrata opisao

⁵¹ von Albrecht 1989, 383.

borbe. Spominju se, primjerice, sukobi bogova, titana i divova, bilo kao usporedba s pobunom u podzemnom svijetu (I, 42. i d.), kao opis Cererina gnjeva (III, 181. i d.) ili kao slike šumovitih predjela Etne koje prekriva plijen iz borbe bogova i giganta (III, 335. i d.). Gigantomahija je i inače u grčkoj i rimskoj umjetnosti simbolizirala sukob civiliziranog i barbarskog svijeta. Budući da je Klaudijan pisao u doba germanskih upada na teritorij Carstva i dolaska barbara na čelo rimskih trupa, zaokupljenost ratnim prizorima sama je po sebi razumljiva.

Povrh svega, Klaudijan je ponudio ekfrazu koja u velikoj mjeri podsjeća na zbiljsko umjetničko djelo. To je opis Plutona na prijestolju (I, 79–82). Ekfrazom se po svemu sudeći opisuje Serapisov kip iz njegova hrama u Aleksandriji.⁵² U ikonografskom smislu Serapis se prikazivao nalik na Plutona, kao dugokos čovjek bujne brade s pet uvojaka na čelu, na glavi je imao kalathos, odjeven u hiton i himation, sa žezlom u ruci.⁵³ Klaudijan je naglasio Plutonove pozitivne strane i one se mogu povezati sa sličnim Serapisovim svojstvima. Osim toga, pjesnik je, kako rekosmo, i sam bio aleksandrijskog podrijetla i u djetinjstvu je zacijelo vidio tamošnji Serapisov kip. Najkraće rečeno, Klaudijanovi opisi umjetničkih predmeta odražavaju njemu suvremene prilike. Na to upućuju prikazi Honorijeva dvorskog ceremonijala Honorijeve palače, kao i književne aluzije na prilike u rimskoj državi na njenom zalasku.

Zaključak

Epska ekfrazu nadvremenski je književni fenomen čiji se razvoj, oblik i utjecaj lijepe razaznaje u gotovo svim preživjelim antičkim spjevovima. Najstarija rimska pjesnička ekfrazu potvrđena je u kratkim ulomcima Nevijeva epa. Katul je zabilježio prvi podroban i bogato iznijansirani opis umjetničkog predmeta. Njegov prikaz mitoloških likova u tematsko-motivskom smislu odražava cjelinu epilija i autorovu osobnost. Nasljedujući homerski predložak, Vergilije je vješto uklopio ekfrazu u junački ep. Od Pseudo-Hesioda preuzeo je razbijanje iluzije prizora i izravno obraćanje čitatelju. Svrha Vergilijeve ekfrazu, kao uostalom i epa u cjelini, bila je proslaviti Augustovo vojno-političko djelovanje. Trojica flavijevskih epičara sastavili su ekfrazu čija književna vrijednost ne zaostaje za poznatijim prethodnicima. Flakovi mitološki opisi najavili su sudbinu epskih protagonista, Stacije je bio svjestan intratekstualne i intertekstualne uloge ekfrazu, dok je Silije Italik slavio iste povijesne ličnosti u ekfrazi i izvan nje. Premda već uklopljena u kršćanske okvire, kasnoantička književnost polučila je još jedan veliki rimski ep mitološke tematike, Klaudijanovu *Otmicu Prozerpine* čiji majstorski opisi opsegom gotovo nadmašuju ostatak djela.

⁵² Schwartz 1978, 207–209. Kip je uništen 391. g. tijekom krvavih sukoba egipatskih pogana i kršćana.

⁵³ Milićević 1997, 116–117.

Bibliografija

- W. S. Anderson, *Ovid's Metamorphoses, Books 6-10. Edited, with Introduction and Commentary*, Norman, 1972.
- S. Bartsch, J. Elsner, „Introduction: Eight Ways of Looking at an Ekphrasis”, *Classical Philology* 102, 2007, i-vi.
- D. Beck, „Ekphrasis, Interpretation and Audience in Aeneid I and Odyssey VIII”, *American Journal of Philology* 128, 2007, 533–549.
- A. Cameron, *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford, 1970.
- C. M. Chinn, „Stattus, Orpheus and Callimachus Thebaid II, 269-96”, *Helios* 38, 2011, 79–101.
- G. B. Conte, *Latin Literature, a History*, prev. J. B. Solodow, Baltimore – London, 1994.
- J. Elsner, „Viewing Ariadne: From Ekphrasis to Wall Painting in the Roman World”, *Classical Philology* 102, 2007, 20–44.
- R. Faber, „Vergil's 'Shield of Aeneas' („Aeneid” 8. 617–731) and the „Shield of Heracles”, *Mnemosyne* 53, 2000, 49–57.
- W. Fitzgerald, *Catullian provocations: lyric poetry and the drama of position*, Berkeley, Los Angeles, 1999.
- W. W. Fowler, *Aeneas at the Site of Rome: Observations on the Eighth Book of the Aeneid*, Oxford, 1918.
- E. Fraenkel, „The Giants in the Poem of Naevius”, *The Journal of Roman Studies* 44, 1954, 14–17.
- H. Fränkel, „Griechische Bildung in altrömischen Epen II”, *Hermes* 70, 1935, 59–72.
- K. Galinsky, „Aeneas at Cumae”, *Vergilius* 55, 2009, 69–87.
- C. E. Gruzelier, „Temporal and Timeless in Claudian's 'De Raptu Proserpinae'”, *Greece & Rome* 35, 1988, 56–72.
- S. J. Harrison, „The Survival and Supremacy of Rome: The Unity of the Shield of Aeneas”, *The Journal of Roman Studies* 87, 1997, 70–76.
- M. Henig, *A Handbook of Roman Art*, London, New York, 1983.
- N. Hopkinson, „Callimachus' Hymn to Zeus”, *Classical Quarterly* 34, 1984, 139–148.
- E. J. Kenney, W. V. Clausen (ur.), *The Cambridge History of Classical Literature, vol. II, Latin Literature*, Cambridge 1982.
- J. Kotin, „Shields of Contradiction and Direction: Ekphrasis in the Iliad and the Aeneid”, *Hirundo: The McGill Journal of Classical Studies* 1, Montreal, 2001, 11–16.
- G. Lessing, *Laocoon*, transl. Courtin, Paris, 1990.
- G. Manuwald, „History in Pictures: Commemorative ecphrases in Silius Italicus' Punica”, *Phoenix* 63, 2009, 38–59.
- C. McNelis, *Stattus' Thebaid and the Poetics of Civil War*, Cambridge, 2007.
- M. Miličević, *Klaudijan, Otmica Prozerpine. Uvod, prijevod i komentar*, Zagreb, L&G, 1997.